اسلام جو سياسي نظريه

از

سيد ابوالاعلىٰ مودودي

سنڌي دارالاشاعت جماعت اسلامي
واس روڊ سکر
قيمت :- ۹ آنه

پاران ايم ايچ پنھور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.
Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

فهرست

- سيني اسلامي اصولن جو بنياد
- سياسي نظريي جي شروعات
- اسلامي اسٽيٽ جو قسم
- هڪ اعتراض
- الله جي حدن جو مقصد
- اسلامي اسٽيٽ جو مقصد
- هر چيز تي قبضو ڪندڙ اسٽيٽ
- جماعتي ۽ قانوني اسٽيٽ
- خلافت جو نظريو
- اسلامي جمهوريت جي حيثيت
- انفراديت ۽ اجتماعيت جو توازن

اسلام جو سياسي نظريہ

اسلام بابت اها ڳالھہ اوهين اڪثر پڙهندا رهندا آهيو تہ ”هي هڪ جمهوري نظام آهي“

گذريل پوڻين ٻن سالن کان وٺي انهي ڳالھہ کي ور ور ڏيئي چيو ويو آهي، مگر جيڪي شخص انهي کي زبان مان ڪڍن ٿا، سو نڪي يقين آهي تہ انهن مان هزارن مان هڪ بہ اهڙو ناهي جنهن هن دين جو باقاعده مطالع ڪيو هجي ۽ انهي ڳالھہ جي سمجهڻ جي ڪوشش ڪئي هجي تہ اسلام ۾ جمهوريت ڪهڙي حيثيت مان آهي ۽ ڪهڙي قسم جي آهي.

انهن سمجهاڻ ڪي شخص تہ اسلام جي جماعتي نظام جي ڪن ظاهري شڪلين کي ڏسي مٿس جمهوريت جو نالو چنبڙائي ڇڏيندا آهن ۽ ڪيترا اهڙا بہ آهن جن جي ذهنيت ڪجھہ اهڙي طور تي ٺهيل آهي جو دنيا ۾ (خاص ڪري حاڪمن ۾) جيڪا ڳالھہ عام طرح مقبول هجي ان کي ڪنهن نہ ڪنهن طرح اسلام ۾ موجود ثابت ڪري ڏيکارين. هن وقت اها مذهب جي سڀ کان وڏي خدمت آهي!

شايد هو اسلام کي انهي يتيم ٻار وانگر سمجهن ٿا جيڪو برباد ٿيڻ کان پوءِ رڳو انهي طرح ئي ڄچي سگهي ٿو جو مٿس ڪنهن اثر واري شخص جو هٿ هجي يا وري شايد سندن اهو خيال آهي ته اسان جي عزت رڳو مسلمان هجڻ جي حيثيت سان قائم ٿي نٿي ٿي سگهي جيستائين اسين پنهنجي طريقي ۾ دنيا جي ڪنهن چالو طريقي جي اصولن جي جهلڪ نه ڏيکاريون!

اهو انهي ذهنيت جو نتيجو آهي جو جڏهين دنيا ۾ اشتراڪيت (روسي اصولن) جو غلغلو بلند ٿيو ته مسلمانن منجهان ڪن شخصن پڪارڻ شروع ڪيو ته اشتراڪيت رڳو اسلام جوئي هڪ سڌريل قسم آهي!

۽ جڏهين ڊڪٽيٽرشپ (هٽلري طريقن) جو آواز اٿيو تڏهين ڪن ٻين شخصن "اطاعت امير" "اطاعت امير" جون صدائون بلند ڪرڻ شروع ڪري ڏنيون ۽ لڳا ائين چوڻ ته هتي سمورو جماعتي نظام ڊڪٽيٽرشپ تي ئي قائم آهي!

مطلب ته اسلام جو سياسي نظريو هن زماني ۾ هڪ ڳجهارت ۽ هڪ چون چون جو مربو بڻجي آهي جنهن منجهان هر ڪا اهڙا چيز ڪڍي ڏيکاري سگهي ٿي جنهن جي بزار ۾ کپت هجي.

ان ڪري ضرورت آهي ته باقاعده علمي طريقي سان انهي ڳالهه جي تحقيق ڪئي وڃي ته در حقيقت اسلام جو سياسي نظريو آهي ڪهڙو!

انهي طرح نہ رڳو انهن جدا جدا خيالن جو خاتمو ٿي ويندو جي هر طرح پکڙيل آهن ۽ نہ فقط انهن ماڻهن جو منهن بند ٿي ويندو جن ٽڙو هاڻي ڪاهيو ڪلاهيو اٿين لکي پنهنجي جهالت جي ثابتي ڏيئي ڏني هئي نہ اسلام نہ اصل ۾ ڪو سياسي ۽ حياتي گذارڻ جو نظام رڳي ٿي ڪونہ ٿو) بلڪ درحقيقت اونداهين ۾ پٽڪندڙ دنيا جي اڳيان هڪ اهڙي روشني چمڪڻ لڳندي جنهن جي هوءَ سخت حاجتمند آهي، اگرچ پنهنجي حاجتمنديءَ جو شعور نہ ٿي رکي.

سڀني اسلامي اصولن جو بنياد

سڀ ڪان اول اها ڳالهہ ذهن نشين ڪري ڇڏيو تہ اسلام رڳو ڪن ڇڙ وڇڙ خيالن ۽ ڇڙ وڇڙ عملي طريقن جو مجموع نہ آهي جنهن ۾ هتان هتان قسمين قسمين شيون آڻي گڏ ڪيون ويئون هجن، بلڪ هي هڪ باضابطہ نظام آهي جنهن جو بنياد ڪن مضبوط اصولن تي رکيل آهي.

سندن وڏن وڏن رڪنن کان وٺي ننڍڙن ننڍڙن جزن تائين هر هڪ ڳالهہ سندس بنيادي اصولن ساڻ منطقي ڳانڍاپو رکي ٿي.

انساني حياتيءَ جي سمورن پاڳن بابت هن جيترا قاعدا ۽ ضابطا مقرر ڪيا آهن تن سڀني جو روح ۽ سندن جوهر هن جي اوائلي اصول کان ئي ورتل آهي انهي اوائلي اصول منجهان سڄي اسلامي حياتي پنهنجي

ڌار ڌار ٽارين ساڻ بلڪل اهڙيءَ طرح نڪري ٿي جهڙي طرح وڻ ۾ اوهين ڏسو ٿا ته ٻج مان پاڙون ۽ پاڙن مان شاخون ۽ شاخن مان پن ٿڦن ٿا ۽ خوب پکڙجي وڃڻ جي با وجود هن جو هڪ هڪ پن پنهنجي شاخ سان ڳنڍيل رهي ٿو.

پوءِ اوهين اسلامي زندگي جي جنهن پاڱي کي به سمجهڻ گهرو اوهان جي لاءِ اٽ ٽر آهي ته انهي جي پاڙ ڏانهن توجه ڪريو ڇاڪاڻ ته انهي کان سواءِ اوهين هن جي روح کي لهي نه سگهندا.

اسلام بابت اوهان کي مجمل طرح اها خبر ته ضرور حاصل آهي ته نبين عليهم السلام جو مقصود اهوئي ڪم آهي، اهو ڪو رڳو حضرت محمد بن عبدالله صلي الله عليه وسلم جوئي مقصود نه هو بلڪ انساني تاريخ جي تمام پراڻي دور کان جيترا به نبي خدا تعاليٰ جي طرف کان آيا آهن تن سڀني جو اهوئي مقصود هو.

انهي سان گڏ اهو به مجمل طرح اوهان کي معلوم آهي ته اهي سڀ نبي هڪ خدا جي خدائي مڃائڻ ۽ انهيءَ جي ئي بندگي ڪرائڻ آيا هوا، مگر اڄ گهران ٿو ته انهي سرسري علم تان پردو کڻي اوهين ذرا اونها وڃو، ڇا لاءِ ته سڀ ڪجهه انهي پاڙدي پٺيان لڪل آهي.

جاچ ڪندڙ نگاه وجهي چڱيءَ طرح ڏسو ته هڪ خدا جي خدائي مڃائڻ مان مقصد ڪهڙو هو ۽ فقط انهي

جي عبادت ڪرائڻ جو مطلب ڪهڙو هو ؟ ۽ آخر انهيءَ ۾ اهڙي ڪهڙي ڳالهه هئي جو جيئن ئي ڪنهن الله جي بندي مالڪم من اله غيره (الله کان سواءِ اوهان جو ٻيو ڪوبه معبود نه آهي) جو اعلان ڪيو ته يڪدم سموريون طاغوطي (خدائي حڪمن جي ابتڙ هلندڙ) طاقتون وٺ جو ڪنليو بنجي هن کي چنبڙي ويون ؟

جيڪڏهين ڳالهه فقط ايتري ئي هئي جيتري اڄ ڪلهه سمجهي وڃي ٿي ته مسجد ۾ هڪ خدا اڳيان سجدو ڪريو ۽ پوءِ ٻاهر نڪري حڪومت وقت (جيڪا نه وقت جي حڪومت هجي) جي وفاداري ۽ تابعداريءَ ۾ لڳي وڃو ته ڪنهن جو ڇو ڦريو هو، جو ايتري ننڍي ڳالهه جي لاءِ خواه مخواه، پنهنجي وفادار رعيت جي مذهبي آزاديءَ ۾ دخل ڏئي ها !

اچو ته اسين تحقيق ڪري ڏسون ته خدا جي باري ۾ نبين عليهم السلام جي ۽ دنيا جي ٻين طاقتن جو اصل جهڳڙو ڪهڙي ڳالهه تي هو.

قرآن ۾ هڪ هنڌ نه، بلڪ تمام گهڻن هنڌن تي اها ڳالهه صاف طرح بيان ڪئي ويئي آهي ته ڪافر ۽ مشرڪ جن جي نبين سان لڙائي هئي، سي الله جا منڪر نه هوا انهن سيني کي تسليم هو ته " الله آهي، ۽ اهو ئي زمين ۽ آسمان جو خلقيندڙ ۽ انهن ڪافرن ۽ مشرڪن جو خلقيندڙ به آهي، ڪائنات جو سمورو انتظام انهي جي ئي اشاري سان ٿي رهيو آهي، اهو ئي پاڻي وسائي ٿو اهوئي

هوائن کي گردش ڏني ٿو ، انهي جي ٿي هٿ ۾ سج چنڊ ۽ زمين سڀ ڪجهه آهن .

قل لمن الارض ومن فيها ان ڪنتم تعلمون سيقولون الله قل افلا تذڪرون ؟ قل من رب السموت السبع و رب لعرش العظيم ؟ سيقولون لله قل افلا تتقون قل من بيده ملڪوت ڪل شي و هو يجير ولا يجار عليه ان ڪنتم تعلمون سيقولون لله قل فاني تسحرون (مومنون) ولئن سالتهم من خلق السموات والارض وسخرالشمس والقمر ليقولن الله فاني يوفڪون .

ولئن سالتهم من خلق السموات والارض وسخرالشمس والقمر ليقولن الله فاني يوفڪون ولئن سالتهم من نزل من السماء ماء فاحيابه الارض من بعد موتها ليقولن الله (عنڪبوت ٦)

ولئن سالتهم من خلقهم ليقولن الله فاني يوفڪون (زخرف ۷)

يعني ,, انهن کان پڇو ته زمين ۽ جيڪي به زمين ۾ آهي سو ڪنهن جو آهي ؟ ٻڌايو ، جيڪڏهين اوهين ڄاڻو ٿا "

سو چوندا ,, الله جو آهي " چئو ,, پوءِ اوهين غور نٿا ڪريو ؟

انهن کان پڇو " ستن آسمانن جو ڌڻي ۽ عرش عظيم جو ڌڻي ڪير آهي ؟ "

چوندا " الله " چئو ,, پوءِ اوهين انهي کان ڊڄوٿا؟"

انهن کان پڇو ”اهو ڪير آهي جنهن جي هٿ ۾ هر چيز جو اختيار آهي، ۽ اهو سڀني کي پناهه ڏئي ٿو مگر ڪو به مندس مقابلي ۾ ڪنهن کي پناهه ڏيئي نه ٿو سگهي، ٻڌايو جيڪڏهن اوهين ڄاڻو ٿا؟“

هو ”چوندا ”الله! چو پوءِ اوهين ڪهڙي ڏوکي ۾ وڌا ويا آهيو؟“

جيڪڏهن اوهين انهن کان پڇو ته ” ڪنهن آسمانن ۽ زمين کي پيدا ڪيو آهي؟ ۽ ڪنهن سج ۽ چنڊ کي پنهنجي فرمان جو تابع بنائي ڇڏيو آهي؟“

هو ضرور چوندا ته ” الله!“ پوءِ آخر هي ڪيڏاهن ڀٽڪايا پيا وڃن! ...... ۽ جيڪڏهن اوهين انهن کان پڇو ته ” ڪنهن آسمان مان پاڻي لاٿو ۽ ڪنهن مئل زمين کي ايڙڻ بخشيو؟“

هو ضرور چوندا الله!

۽ جيڪڏهن اوهين کانئن پڇو ته کين ڪنهن پيدا ڪيو! ضرور چوندا ” الله!“ پوءِ آخر هي ڪيڏانهن ڀٽڪايا ٿا وڃن! انهن آيتن مان اها ڳالهه چٽي طرح ثابت ٿي وڃي ٿي ته الله تعاليٰ جي هجڻ ۾ ۽ انهي جي خالق هجڻ ۽ زمين آسمان جي مالڪ هجڻ ۾ ڪو به اختلاف ڪونه هو، ماڻهو انهن ڳالهين کي از خود مڃيندا هوا، انڪري ظاهر آهي ته انهن ٿي ڳالهين کي مڃائڻ جي لاءِ ته نبين جي اچڻ جي ضرورت هئي ئي ڪانه.

هاڻي پڇو ته نبين جي آمد ڇا لاءِ هئي ۽ جهڳڙو

ڪهڙيءَ ڳالهه جو هو؟ قرآن شريف چوي ٿو ته سمورو جهڳڙو انهي ڳالهه تي هو ته نبي چوندا هئا ته جيڪو اوهان جو زمين جو ۽ آسمان جو خالق‌ڪندڙ آهي اهوئي اوهان جو رب ۽ الله به آهي، انهي کان سواءِ ڪنهن کي الله ۽ رب نه مڃيو، مگر دنيا انهيءَ ڳالهه کي مڃڻ لاءِ تيار نه هئي.

اچو ته وري به جاچ ڪريون ته انهي جهڳڙي جي ته ۾ چا آهي؟ الله مان ڪهڙي مراد آهي؟ رب ڪنهن کي چون ٿا؟ نبين چا لاءِ انهي ڳالهه تي زور هو ته الله کي ئي الله ۽ رب مڃيو؟ ۽ دنيا چو انهي تي لڙڻ لاءِ ڪڙ ي ٿيندي هئي؟

الله جي معنيٰ اوهين سڀ ڄاڻو ٿا ته ”معبود“ آهي مگر معاف ڪجو، معبود جي معنيٰ اوهان کان وسري ويئي آهي، معبود جو اکر عبد مان نڪتل آهي، عبد بندي ۽ غلام کي چون ٿا، عبادت جي معنيٰ رڳي پوڄا جي ڪانه آهي، بلڪ بنديءَ ۽ غلام جوڪا حياتي غلاميءَ ۽ بندگيءَ ۾ گذاري ٿو سا پوري جي پوري سراسر عبادت آهي، خدمت لاءِ بيهڻ، عزت طور هٿ ٻڌڻ مالڪ اڳيان سر جهڪائڻ فرمان برداريءَ ڊوڙ ڊڪ ۽ ڪوشش ڪرڻ، جنهن جنهن ڪم جو اشارو ٿئي ان کي بجا آڻڻ، جيڪي ڏنڊ گهري سو پيش ڪرڻ، سندس طاقت ۽ جبروت جي اڳيان ذلت ۽ عاجزي اختيار ڪرڻ، جيڪو قانون هو بنائي ان جي

تابعداري ڪرڻ، جنهن جي خلاف هو حڪم ڏئي ان تي چڙهائي ڪرڻ، جنهن جي فرمان هجي اتي سر ٻه وڃائڻ، اهو عبادت جو اصل مفهوم آهي، ماڻهوءَ جو اصل معبود در حقيقت اهو ئي آهي جنهن جي عبادت هو اهڙي طرح سان ڪري ٿو. ۽ "رب" جو مفهوم ڪهڙو آهي؟ عربي زبان ۾ رب جي اصلي معنيٰ پالڻهار جي آهي ڪئي وجهي انڪري رب جي معنيٰ مالڪ ۽ آقا به ٿي، جئن ته عربي محاوري ۾ مالڪ جي ملڪ کي رب المال ۽ گهر جي مالڪ کي رب الدار چوندا آهن.

انسان جنهن کي پنهنجو رازق ۽ پنهنجو مربي سمجهي جنهن کان نوازش ۽ سرفرازيءَ جي اميد رکي، جنهن کان عزت ۽ ترقي ۽ امن جو اميدوار هجي، جنهن جي لطف واري نگاه جي ڦري وڃڻ کان ڊپ ڪري ته منهن جي حياتي بگڙي ويندي، جنهن کي پنهنجو آقا ۽ مالڪ مقرر ڪري، ۽ جنهنجي فرمانبرداري ۽ تابعداري ڪري اهوئي انهن جو رب آهي. انهن ٻنهي لفظن جي معنيٰ تي نگاه رکو ۽ پوءِ غور سان ڏسو، انسان جي مقابلي ۾ اها دعويٰ ڪري ڪير ٿو بيهي سگهي ته آءٌ تنهنجو الله آهيان، ۽ آءٌ تنهنجو رب آهيان، منهنجي بندگي ۽ عبادت ڪر، ڇا وڻ؟ پٿر؟ دريا جانور؟ سج؟ چنڊ، تارا؟ ڪنهن ۾ به اها همت آهي جو هو

انسان جي اڳيان اچي اها دعوا پيش ڪري سگهي؟ ۽ هرگز نه.

اهو فقط انسان ئي آهي جو انسان جي مقابلہ ۾ خدائي جي دعويٰ ڪري اٿي ٿو ۽ اٿي سگهي ٿو، خدائي جي هوس انسان جي ئي سر ۾ سمائجي سگهي ٿي، انسان جي ئي حد کان وڌيل مرتبي جي خواهش يا فائدي حاصل ڪرڻ جي خواهش ڪيس انهي ڳالهہ تي آماري ٿي ته هو ٻين انسانن جو خدا بنجي، انهن کان پنهن جي بندگي ڪرائي، انهن جا سر پنهنجي اڳيان جهڪرائي انهن تي پنهنجو حڪم هلائي، انهن کي پنهنجي خواهش جي حاصل ڪرڻ جو هٿيو بنائي.

اها خدا بنجڻ جي لذت اهڙي آهي جو انهي کان وڌيڪ ڪابہ لذيذ چيز اڄ تائين انسان دريافت نہ ڪري سگهيو آهي، جنهن کي بہ ڪجهہ طاقت، يا دولت، يا چالاڪي ۽ هوشياري، يا ڪنهن بہ قسم جو زور حاصل ٿئي ٿو۔ سو اڪثر ڪري گهربلو نہ پنهنجي قدرتي ۽ جائز حدن کان اڳتي وڌي وڃي ۽ آس پاس جا انسان جيڪي سندس مقابلہ ۾ هيٺا يا غريب، يا بي وقوف يا ڪنهن بہ حيثيت ۾ ڪمزور هجن تن تي پنهنجي خدائي جو سڪو جمائي ڇڏي. اهڙي قسم جا خدائي جو هوس رکندڙ ماڻهو ٻن طرحن جا ٿيندا آهن ۽ ٻہ ڌار ڌار رستا اختيار ڪندا آهن، هڪڙو قسم انهن ماڻهن جو آهي جن ۾ وڌيڪ جرئت ٿيندي آهي يا جن وٽ

خدائيءَ جي ڏاڪي چڙهڻ جي واسطي گهڻا ذريعا ٿيندا آهن انڪري هو سڀئون سڌو پنهنجي خدائيءَ جي دعوا ڪندا آهن ، مثلاً هڪڙو اهو فرعون هو جنهن پنهنجي بادشاهي ۽ پنهنجي لشڪرن جي آڌار تي مصر جي رهاڪن کي چئي ڏنو تہ انا ربڪم الاعلیٰ (آءٌ اوهان جو سڀ کان مٿاهون رب آهيان) ۽ ما علمت لڪم من اله غيري (آءٌ نٿو ڄاڻان تہ مون کان سواءِ اوهان جو ڪو ٻيو بہ الله آهي) جڏهن حضرت موسیٰ هن وٽ پنهنجي قوم جي آزادي جي گهر پيش ڪئي ۽ کيس چيو تہ تون پاڻ بہ اله العالمين جي بندگي اختيار ڪر ، تہ هن چيو تہ آءٌ توکي جيل ۾ موڪلڻ جي طاقت رکان ٿو انڪري تون مون کي الله ڪري مڃ ، لئن اتخذت الـهـا غيـري لاجعلنــڪ من المسجونين -

اهڙيءَ طرح هڪڙو اهو بادشاه هو جنهن سان حضرت ابراهيم جو بحث ٿيو هو . قرآن ۾ انهي جو ذڪر جن لفظن سان آيل آهي انهن کي ذرا غور سان پڙهو .

الم تر الي الذي حاج ابراهيم في ربه ان اته الله الملڪ اذ قال ابراهيم ربي الذي يحي و يميت قال انا احي و اميت قال ابراهيم فان الله ياتي بالشمس من المشرق فات بها من المغرب فبهت الذي ڪفر (بقره ٣٥)

يعني تون انهي شخص کي ڏٺو ، جنهن ابراهيم سان هن باري ۾ حجت ڪئي تہ ابراهيم جو رب ڪير آهي؟ ۽ اها حجت ڇو ڪئي ؟ هن ڪري جو الله هن کي

حڪومت ڏني هئي، جڏهن ابراهيم چيو ته منهنجو رب اهو آهي جنهن جي هٿ ۾ حياتي ۽ موت آهي،

ان تي هن جواب ڏنو ته زندگي ۽ موت ته منهنجي هٿ ۾ به آهي، ابراهيم چيو ته "چڱو، الله ته سج کي اڀرندي جي طرف کان اڀاري ٿو، تون ذرا الهندي جي طرف کان اڀاري ڏيکار!" هي ٻڌي هو ڪافر هڪو ٻڪو رهجي ويو.

ته غور ڪريو، هو ڪافر هڪو ٻڪو ڇو رهجي ويو؟ هن ڪري جو جو هو الله جو منڪر نه هو، هو هن ڳالهه جو به قائل هو ته ڪائنات جو فرمان روا الله ئي آهي سج کي اهوئي اڀاري ٿو ۽ اهو ئي لاهي ٿو، جهيڙو هن ڳالهه ۾ نه هو ته ڪائنات جو مالڪ ڪير آهي، بلڪ انهي ڳالهه ۾ هو ته انسانن جو خاص ڪري بابل جي رهاڪن جو مالڪ ڪير آهي!

هو الله هجڻ جي دعوا نه رکندو هو بلڪ هن ڳالهه جي دعوا رکندو هو ته هن ملڪ جي رهاڪن جو رب آءٌ آهيان ۽ اها دعوا انهي بنا تي هئي جو حڪومت سندس هٿ ۾ هئي، ماڻهن جي جانين تي هو قبضو رکندڙ هو پنهنجي پاڻ ۾ اها طاقت ڏٺائين ٿي ته جنهن کي وڻي ڦاسيءَ تي لٽڪائي ڇڏيان ۽ جنهن جي وڻي جان بخش ڪري ڇڏيان. هو سمجهندو هو ته منهن جي زبان قانون آهي ۽ منهنجو حڪم معموريءَ رعيت تي هلي ٿو، انهيءَ ڪري حضرت ابراهيم کان هن جي

گهر ا ما هئي تہ مون کي رب کري مڃ ، منهن جي بندگي ۽ عبادت ڪر .

مگر جڏهن حضرت ڇيو تہ آءٌ تہ انهيءَ ڪ رب مڃيندس ۽ انهي جي بندگي ۽ عبادت بہ ڪندس جو رب آهي ۽ جنهن جي عبادت هي مڃ ڪري رهيو آهي ، هو حيران رهجي ويو ۽ انهي ڪري حيران رهجي ويو تہ اهڙي شخص کي ڪيئن اوريءَ طرح مڃايان !

اها خدائي ، جنهن جي فرعون ۽ نمرود دعوا ڪئي هئي ما ڪا رڳو انهن ۾ ماڻهن تائين محدود ڪانہ هئي ، دنيا ۾ هر هنڌ فرمان روائن جي اهائي دعوا هئي ۽ اهائي دعوا آهي .

ايران ۾ بادشاه جي لاءِ خدا ۽ خدا وند جا لفظ ڪم ايندا هوا ۽ انهن جي اڳيان بندگيءَ جون سڀئي رسمون بجا آنديون وينديون هيون ، هوڏانهن ڪو بہ ايراني انهن کي خدائي خدا يگان (يعني الله) ڪونہ سمجهندو هو نڪي هو خود انهي جا دعويدار هوا .

اهڙيءَ طرح هندستان ۾ فرمان روا خاندان پنهن جا لسب ديوتائن سان ملائيندا هوا ، جئن تہ سورج بنسي ۽ چندر بنسي اڄ تائين مشهور آهن . راجا کي " ان داتا " يعني رازق سڏيو ويندو هو ، ۽ هن جي اڳيان سجدا ڪيا ويندا هيا ، توڙي جو پرميشر هجڻ جي دعوا نڪي ڪنهن راجا کي هئي اڪي پرجا (رعيت) ئي ائين سمجهندي هئي .

اهڙوئي حال دنيا جي ٻين ملڪن جو به هو ۽ اج به آهي، هندن فرمان روائن جي لاءِ الله ۽ رب جي معنيٰ جهڙا لفظ هينئر به صفا چٽا ڳالهايا ٿيا وڃن اتي به روح اهوئي ساڳيو آهي جو انهن لفظن جي مطلب ۾ آهي.

انهي قسم جي خداوندي جي دعوا لاءِ اهو ضروري نه آهي ته ماڻهون صاف لفظن ۾ اله ۽ رب هجڻ جي ئي دعوا ڪري، اهي سڀ شخص جي انسانن تي انهي مرتبي، انهي فرمانروائيءَ ۽ حڪمرانيءَ انهيءَ مالڪيءَ ۽ خداونديءَ کي قائم ڪن ٿا جنهن کي فرعون ۽ نمرود قائم ڪيو هو، سي در اصل الله ۽ رب جي معنيٰ ۽ مطلب جي دعوا ڪن ٿا، ڀوءِ ڪٿي لفظي دعوا نه ڪن ۽ اهي سڀ ماڻهو، انهن جي تابعداري ۽ بندگي ڪن ٿا سي هر حالت ۾ سندن اله ۽ رب هجڻ تسليم ڪن ٿا، (سچي ٿا) ڀوءِ ڪٿي زبان سان هو اهي لفظ نه چون

مطلب ته هڪڙو قسم انسانن جو اهو آهي جو سڌيءَ طرح پنهن جي الله ۽ رب هجڻ جي دعوا ڪري ٿو، ٻيو قسم اهو آهي جنهن وٽ ايتري طاقت ڪانه هوندي آهي نڪي ايترا وسيلا هوندا آهن جو پاڻ اهڙي دعوا ڪري البت چالاڪيءَ ۽ فريب ڪاريءَ جا هٿيار هوندا آهن، جن سان هو عام انسانن جي دل ۽ دماغ تي جادو ڪري سگهن ٿا.

سو انهن وسيلن ڪان ڪم وٺي هو ڪنهن روح، ڪنهن ديوتا، ڪنهن بت، ڪنهن قبر، ڪنهن تاري

ڪهن وٽ ڪي الله تعالىٰ ڇڏيندا آهن، ۽ ماڻهن کي چوندا آهن ته هي اوهان کي فائدي ۽ نقصان رسائڻ تي قادر آهن، هي اوهان جي حاجت روائي ڪري سگهن ٿا، هي اوهان جاوالي ۽ سنڀاليندڙ ۽ مددگار آهن، انهن کي خوش نه ڪندا ته هي اوهان کي ڏکارن ۽ بيمارين ۽ مصيبتن ۾ مبتلا ڪري ڇڏيندا هنن کي خوش ڪري حاجتون گهرندا ته اوهان جي مدد کي پهچندا مگر انهن کي خوش ڪرڻ ۽ انهن کي توهانجي حال ڏي متوجه ڪرڻ جا طريقا اسان کي معلوم آهن، انهن تائين پهچڻ جو وسيلو اسين ئي ٿجي سگهون ٿا، اسان جي بزرگيءَ کي مڃيو، اسان کي خوش ڪري ۽ اسان جي هٿ ۾ پنهنجي جان، مال، آبرو سڀ ڪجهه ڏيئي ڇڏيو.

ڪيئين بيوقوف انسان انهيءَ چار ۾ ڦاسي وڃن ٿا ۽ ان رات ئي ڪوڙن خدائن جي ۽ انهن بروهتن پوڄارين ۽ مجاورن جي خداوندي قائم ٿيندي آهي.

انهي قسم جا ٻيا شخص به آهن جي نجومي، ۽ فال وٺڻ ۽ تعويذن ڌاڳن ۽ منترن جا وسيلا اختيار ڪندا آهن.

ڪي ٻيا شخص آهن جي الله جي ٻانديءَ جو اقرار ته ڪندا آهن مگر چوندا آهن ته اوهين سڌيءَ طرح الله تائين پهچي نٿا سگهو، هن جي بارگاه تائين پهچڻ جو وسيلو اسين آهيون، عبادت جون رسمون اسان

جي ٿي وسيلي سان ادا ٿيندا هئا ۽ اوهان جي چوڻ کان وٺي مرڻ تائين هر ڪا مذهبي رسم اسان جي عقيدن سان سر انجام ٿيندي!

ڪجھ ٻيا ماڻهو آهن جي الله جي ڪتاب جا وڏا ڄاڻو ٿيڻجي ويندا آهن عام ماڻهن کي انهي جي علم کان محروم ڪري ڇڏيندا آهن ۽ خود پنهنجي خيال ۾ خدا جي زبان بڻجي حلال ۽ حرام جا حڪم ڏيڻ شروع ڪري ڏيندا آهن؛ ان طرح سندن زبان قانون ٿيڻجي ويندي آهي ۽ هو انسانن کي خدا بدران خود پنهنجي حڪم جو تابع بنائي ڇڏيندا آهن، اهو ٿي بنياد آهي انهي برهمڻيت ۽ پاپائيت جو، جيڪا قسمين قسمين نالن ۽ صورتن سان قديم زماني کان وٺي اڄ ڏينهن تائين دنيا جي ڌار ڌار ڪنڊن ۾ ڪڙيل آهي جنهن جي ٿي وسيلي ڪيترن خاندانن نسلن يا طبقن عام انسانن کي پنهنجي اڳواڻي جو سڪو ڄمائي رکيو آهي.

انهي نظر سان جڏهن اوهين ڏسندا ته اوهان کي معلوم ٿيندو ته دنيا ۾ فتني جي اصل جڙ ۽ فساد جو اصلي بنيادي چشمو "انسان تي انسان جي خدائي" آهي پوءِ کڻي اها سڌي سنئين هجي، يا ڪنهن ور وڪڙ سان هجي، انهيءَ کان ٿي خرابيءَ جي شروعات ٿئي ٿي ۽ انهيءَ کان ٿي اڄ به زهر وارا چشما ڦٽي رهيا آهن.

الله تعاليٰ ته خير انسان جي فطرت جا سمورا راز ڄاڻي ٿو ٿو پر هاڻي ته هزار ورهين جي تجربي منجهان

خو اسلان تي ٻ، اها حقيقت کلي چڪي آهي ته انسان ڪنهن نه ڪنهن ڪــي الله ۽ رب مڃڻ بنا رهــي نٿو سگهي ، گويا سندس جيئڻ مشڪل آهــي جيڪڏهن هن جو ڪو الله ۽ رب نه هجي ، جيڪڏ هن هو الله کي ا، مڃيند و تڏ هــن بـــ سندس الله ۽ رب ڪان ڇوٽڪارو نه ٿيند و بلڪ انهي صورت ۾ گهٽائــي الله ۽ رب سندس ڪنڌ تي چڙ هي ويندا !

غور سان ڏسو ، چا روس ۾ ڪميونسٽ پارٽــيءَ جي سياسي مجلس (Political Bureau) جا رڪن روس جي رهاڪن جا رب ۽ اله نه آهن ؟ ۽ چا اسٽالين سندن رب الا رباب ناهــي؟ روس جـــو ڪهڙو ڳوٺ ۽ ڪهڙ و پوک جو فارم آهي جتي " هن روسين جي خدا " جي تصوير موجو نه هجي ؟ هيئنر پو ليند جي جنهن حصي تي روس قبضو ڪيو آهي انهي ۾ "سويٽ سسٽم" (روسي قانون) جي شروعات اوهان کي خبر آهي تـــ ڪٿي ٿي ؟ اسٽالين جــون تصويرون هزارن جـــي تعداد ۾ آڏيون ويون ، ڳوٺ ڳوٺ ۾ ڇپايون ويون ، ته سڀ کان اول هو پنهنجي " اله العظيم " ۽ "رب الڪبير" کان واقف ٿي وڃن ته پوءِ کين بالشويڪي دين ۾ داخل ڪيو وڃي.

سوال اهو آهي ته هڪڙي انسان تي ايترو زور چــو ڏنو وڃي؟ ڪهڙ و سبب آهي جو هڪڙي

شخص کي، پوءِ ڪٿي هو جماعت (Community) جي نمائندگي ڪري رهيو هجي، ڪروڙن انسانن ۽ سندن روحن تي اهڙيءَ طرح ڇانئجي ڇڏيو وڃي جو هن شخصيت جو جبروت، هجي ڪبريائي سندن رڳ رڳ ۾ ويهي وڃي؟

انهي نـــي طريقي سان ته دنيا ۾ هڪ انسان جي حڪومت قائم ٿي ٿئي، انهن ٿي ته انسان انسانن جو بت خدا بڻجي ٿو، اهي ٿي تہ اهــي ڍنگ آهن جن سان فرعونيت ۽ زاريت ۽ قيصرت جون جڙون هــر زماني ۾ پائدار ٿيون آهن!

اهڙي طرح اٽليءَ کي ڏسو، اتـــي فئسسٽ گرانڊ ڪائونسل الا هن جـــو مجمو آهي ۽ مسولني سندن سڀ کان وڏو الله، جرمنيءَ ۾ نازي پارٽيءَ جا ليڊر الہ آهن ۽ هٽلر سندن الله ڪبير، انگلنڊ ۾ سندس جمهوريت جي باوجود بئنڪ آف انگلنڊ جي ڊائريڪٽرن ۽ ڪجهه مٿاهين طبقي جي اميرن ۽ مد برن ۾ پنهن جا الہ رکـــي ٿو، امريڪه ۾ وال اسٽريٽ جا ڪي مٺ جيترا سرمائيدار سموري ملڪ جا رب ۽ الله بڻيل آهن!

مطلب ته اوهن جيڏانهن بہ نظر ڦيرائيندا تہ ڪٿي هڪ قوم ٻيءَ قوم جي الہ آهي، ڪٿي هڪ طبقو ٻين طبقن جو الہ آهي، ڪٿي هڪ پارٽيءَ الوهيت ۽ ربوبيت جي هنڌ تي قبضو ڪري ڇڏيو آهـــي ۽ ڪٿي

هڪ ڊڪٽيٽر سا علامت لکيو من الله غوري جو ڊنڊورو ڏيئي رهيو آهي، انسان ڪنهن هڪڙي هنڌ به الله کان سواءِ رهيل نه آهي.

وري انسان تي انسان جي خدائيءَ قائم ٿيڻ جو نتيجو ڪهڙو نڪتي ٿو؟ اهوئي هڪ، جو هڪ ڪميڻي، ٿوريءَ ڪچيءَ وارب ماڻهوءَ کي پوليس ڪمشنر بنائڻ يا هڪ جاهل ۽ ڇوٽيءَ نظر واري انسان کي وزير اعظم بنائڻ جو نتيجو نڪرندو آهي.

اول ته خدائيءَ جو نشو ئي ڪجهه اهڙو آهي جو انسان انهي شراب کي پيئڻ بعد ڪڏهن به پنهن جي ضابطي ۾ رهي نٿو سگهي، ۽ جيڪڏهن سمجهو ڪٿي ته هو ضابطي ۾ رهي به وڃي، ته خدائي جا فرائض پورا ڪرڻ جي لاءِ جنهن علم جي ضرورت آهي ۽ جنهن بي غرضي، بي مطلبي ۽ بي نيازي جي ضرورت آهي سا انسان ڪٿان آڻيندو؟

اهو ئي سبب آهي جو جتي جتي انسان جي الوهيت ۽ ربوبيت قائم ٿي، اتي ظلم، گمراهي، نا جائز فائده اڏنگائي ۽ اڻ سڌائيءَ ڪنهن نه ڪنهن صورت ۾ وات لڌي ئي ورتي، اتي انساني روح پنهنجي قدرتي آزاديءَ کان ضرور محروم ٿيو، اتي انسان جي دل ۽ دماغ تي ۽ منڊس پيدا ٿئي قوتن ۽ صلاحيتن تي اهڙيون بند شون لڳي ويون جن انسان جي واڌاري ۽ سڌاري کي روڪي ڇڏيو.

ڪيتري نہ قدر سچ فرمايو انهي سچي ۽ تصديق ڪيل رسول صلي الله عليه وسلم تہ :-

قل الله عز و جل اني خلقت عبادي حنفاء فجاء تهم الشياطين فاحتا لتهم من دينهم و حرمت عليهم ما احللت لهم (حديث قدسي)

(الله تعاليٰ عز و جل فرمائي ٿو تہ مون پنهنجن ٻندن کي صحيح فطرت تي پيدا ڪيو ، پوءِ شيطانن هنکي اچي گهيريو ، کين فطرت جي سڌيءَ وات کان ڀٽڪائي ورتائون ۽ جيڪي مون هنن لاءِ حلال ڪيو هو ، تنهن کان اهي شيطانن هن کي محروم ڪري ڇڏيو!)

جئن آءٌ مٿي عرض ڪري چڪو آهيان ، اها هڪڙي چيز آهي جا انسان جي سمورين مصيبتن ، سندس سمورين تباهين ۽ سندس سمورين محروميتن جي اصل پاڙ آهي ، اها سندس ترقيءَ ۾ اصل رڪاوٽ آهي ، اهو اهو روڪ آهي جو سندس اخلاق ۽ سندس روحانيت کي ، سندس علمي ۽ فڪري قوتن کي ، سندس تمدن ۽ سندس رهڻيءَ ڪهڻيءَ کي سندس سياست ۽ سندس روزگار کي ۽ ٿوري ۾ ڳالهہ تہ سندس " انسانيت " کي سڄي وانگر کائي ويو آهي ، تمام پراڻي زماني کان کائي رهيو آهي ، ۽ اڄ تائين کائيندو پيو وڃي!

انهي روڳ جو علاج هن کان سواءِ ٻيو ڪجهه به ناهي
ته انسان سمورن ربن ۽ سمورن الاهن جو انڪار ڪري
فقط الله کي پنهنجو اله ۽ فقط رب العالمين کي پنهن جو
رب ٺهرائي، انهي کان سواءِ ڪو به ٻيو رستو هن جي
ڇوٽڪاري جو ڪونهي، ڇو ته ٻئي دين ۽ خدا جو منڪر
بڻجي به ته هو الاهن ۽ ربن کان ڇوٽڪارو حاصل ڪري
نه ٿو سگهي!

اهو ئي اهو بنيادي سڏارو هو، جو نبين سڳورن
عليهم السلام انساني زندگيءَ ۾ ڪيو، اها، دراصل
انسان تي انسان جي خدائي هئي، جنهن کي ڊاهڻ جي
لاءِ هي شخص آيا، سندن اصلي ڪم ئي اهو هو ته
انسان کي هن ظالم کان، هنن ڪوڙن خدائن جي بندگي
کان، هن گمراهيءَ ۽ ناجائز فائدي کان ڇوٽڪارو ڏيارين.

هنن جو مقصد اهو هو ته جيڪي انسان انسانيت
جي حد کان اڳتي وڌي ويا آهن، تن کي ڌڪي،
وري انهي حد ۾ واپس پهچائين ۽ جيڪي انهي حد
کان هيٺ ڪيرايا ويا آهن تن کي اڀاري انهي حد تائين
کڻي آڻين ۽ سڀني کي حياتي گذارڻ جي هڪ اهڙي
بند و بست جو پابند بڻائين جنهن ۾ ڪو به انسان نڪي
ڪنهن انسان جو بندو هجي، نڪي مالڪ، بلڪ سڀ
هڪ الله جا بندا بڻجي وڃن.

شروع کان جيترا به نبي دنيا ۾ آيا انهن سڀني جو

هڪ ئي پيغام هو ۽ اهو هو ته يا قوم اعبد و ا الله ما لكم من اله غيره (انسانو! الله جي بندگي ڪريو ، انهيءَ کان سواءِ ڪوبہ توهان جو الله ناهي)

اهو ئي حضرت نوح (ع) چيو، اهو ئي حضرت صالح چيو ، اهو ئي حضرت شعيب چيو ، (ڏسو صورت هود رڪوع ٤-٥-٦-٨)

انهي جو ئي اعلان محمد عربيؐ صلى الله عليه و سلم ڪيو آهي :-

انما انا منذر و مـــا من اله الا الله الواحد القهار رب السما وات والارض وما بينهما (ص ٥)

ان ربكم الذي خلق الـذي خلق السموات و ا لا رض و الشمس و ا لقمر و ا لنجو م مسخرات بامره الا له الخلق و الا مر (اعراف ٧)

ا ذ لكم الله ربكم لااله الا هو خالق كل شيء فاعبدوه وهو على كل شيء وكيل (انعام ١٣)

و ما امروا الا ليعبدواالله مخلصين له الدين حنفاءَ (البينه)

تعالوا الى كلمه سواء بيننا و بينكم الانعبد الاالله ولانشرك به شيئا ولايتخذ بعضنا اربابا من دون الله (آل عمران)

آءُ اوهان کي خبردار ڪرڻ آيو آهيان ، ڪو بہ الہ ناهي ، سواءِ انهي هڪ الله جي ، جـــو سڀني تي غالب آهي ، جو رب آهي آسمانن ۽ زمين جو ۽ انهي هر ڪنهن شيءِ جو ، جا آسمانن ۽ زمين جي وچ ۾ آهي.

پڪ سان اوهان جو رب الله آهـــي جنهن پيدا ڪيو آهي آسمانن ۽ زمين کي ۽ سج ۽ چنڊ ۽ تارن کـــي، سڀ انهي جي حڪم جي تابع آهن، خبردار، خلق به انهي جي آهي ۽ حڪومت به انهي جي. (صورت اعراف)

اهو ئي آهي الله اهو ئي توهان جو رب آهي ۽ انهيءَ کان سواءِ ڪو به الله ڪونهي، اهو هر شئي جو خالق آهي، انڪري اوهين انهي جـي بندگـي ڪريو ۽ هو هر شيءِ تي نگهبان آهي. (صورت انعام)

انهن کي ڪو به حڪم نـــه ڏنو ويو، سواءِ هن جي ته الله جي بندگي ڪن، سيني کي ڇڏي فقط هن جي تابعداري ڪن، (صورت البينة)

اچـــو هڪ ڳالهه جي طرف جا اسان جي ۽ اوهان جي وچ ۾ هڪ جهڙي آهي، اها هيءَ تـــه الله کان سواءِ ڪنهن جي بـه بندگـي نـه ڪريون ۽ خدائـي ۾ ڪنهن کي هن جو شريڪ نه بڻايون ۽ اسان منجهان ڪو به، ڪنهن کي به، خدا کان سواءِ پنهنجو رب نه بڻائي.
(صورت آل عمران)

اهو اهو ڏيئو رو هو جنهن انسان جي روح ۽ سندس عقل ۽ فڪر ۽ سندس ذهني ۽ جسمي قوتن کي غلاميءَ جي انهن بندشن کان آزاد ڪرايو جن ۾ هو جڪڙيل هوا ۽ اهي بار هنن تان لاٿائون، جن هيٺان هو دٻيل هوا.

اهو انسان جي لاءِ ڇوٽڪاري ۽ آزاديءَ جو چارٽر هو، محمد رسول الله (ص) جي انهيءَ ئي ڪارنامي بابت قرآن شريف ۾ ارشاد فرمايل آهي ته ”يضع عنهم اصرهم والاغلال التي كانت عليهم“ (يعني هو انهن مٿان اهي بار لاهي ٿو جي انهن تي لڏيل هئا ۽ انهن ٻنڌڻن کي ڪپي ٿو جن ۾ هو ڪشيل هوا)

سياسي نظريي جي شروعات

نبين سڳورن ع انساني حياتيءَ جي واسطي جيڪو بند و بست رٿيو تنهن جو مرڪز ۽ محور، سندس روح ۽ جوهر اهو ئي عقيدو آهي ۽ انهيءَ تي ئي اسلام جي سياسي نظريي جو بنياد به قائم آهي.

اسلامي سياست جو پهريون اصول اهو آهي ته حڪم ڏيڻ ۽ قانون بنائڻ جا اختيار سمورن انسانن کان هر هڪ کان جدا خواهه سموريءَ طرح کسي ڇڏيا وڃن ۽ ڪنهن به شخص کي اهو حق نه ڏنو وڃي ته هو (پنهنجي طرفان ڪو) حڪم ڏئي ۽ ٻيا انهيءَ جي تابعداري ڪن ۽ هو قانون بڻائي ۽ ٻيا انهيءَ جي پابندي ڪن، اهو اختيار فقط الله تعاليٰ کي آهي.

ان الحكم الا لله امر الا تعبدو الا اياه ذالك دين القيم
(يوسف ٥)

يقولون هل لنا من الامر شيء قل ان الامر كله لله.
(آل عمران ١٦)

ولا تقولوا لما تصف السنتکم الکذب هذا حلال و هذا حرام (النحل ١٥)

و من لم يحکم بما انزل الله فاولئک هم الظالمون.
(مائده ٥)

(يعني حڪم الله کانسواءِ ڪنهن ٻئي جو ناهي ،
انهي جو فرمان آهي ته هن کان سواءِ ڪنهن به ٻئي
جي بندگي نه ڪريو ، اهوئي صحيح دين آهي.
(سورت يوسف)

هو پڇن ٿا ته اختيارين ۾ اسان جو به ڪجهه حصو
آهي؟ چو ته اختيار تمورا الله جي هٿ ۾ آهن.

پنهجي زبانن مان ائين نه غلط سلط نه چئي ڇڏيندا ڪريو
ته هي حلال آهي ۽ هي حرام. سورت نحل)
جيڪي ماڻهون خدا تعالىٰ جي نازل ڪيل شريعت موجب
فيصلو نه ڪن. سي ئي در حقيقت ظالم آهن.
(سورت مائده)

انهي نظر يه موجب حاڪميت (Sovereigenty) فقط
خدا تعالىٰ جي آهي قانون ناهيندڙ (Lawgiver) فقط
خدا تعالىٰ آهي ، ڪو به انسان ، خواه هو نبي ئي ڇو
نه کڻي هجي ، پنهنجي سر (پنهن جي طرفان حڪم
ڏين ۽ منع ڪرڻ جو حقدار نه آهي ، نبي خود به جئي ٿو
ته آءٌ الله جي حڪم جي ئي پيروي ڪريان ٿو جو مون تي
وحي ڪيو وڃي ٿو.)

عام انسان ابي جي تابعداري تي فقط انهي ڪري مقرر آهن جو هو پنهنجو حڪم، بلڪ خدا جو حڪم بيان ڪري ٿو:-

١- وما ارسلنا من رسول الا ليطاع باذن الله.
(النساء ٩)

٢- اولئک الذين آتيناه الکتاب والحکم والنبوت
(انعام ١)

٣- ما کان بشران يوتيه الله الکتاب و الحکم والنبوت ثم يقول للناس کونو اعبادالي من دون الله و لکن کونوا ربانين.
(آل عمران ٨)

١- اسان ڪو به رسول نه موڪليو آهي مگر انهي لاءِ ته الله تعاليٰ جي اجازت (Sanction) سان سندس تابعداري ڪئي وڃي.
(سورت نساء)

١- اهي نبي اهي شخص آهن جن کي اسان پنهن جو ڪتاب ڏنو، حڪم (Authority) سان سرفراز ڪيو ۽ نبوت عطا ڪئي.
(سورت انعام)

٣- ڪنهن به انسان جو اهو ورڻ نه آهي ته الله کيس ڪتاب ۽ حڪم ۽ نبوت سان سرفرازي ۽ هو ماڻهن کي اُهون چوي ته اوهين خدا تعاليٰ بدران منهنجا بندا بڻجي وڃو، بلڪ هو ته ائين ئي چوندو ته اوهين رباني (هڪ رب وارا) بڻجو.
(آل عمران)

پوءِ اسلامي اسٽيٽ جون شروعاتي خاص ڳالهيون،

جي قرآن شريف جي مٿي ذڪر ڪيل سمجهاڻين مان نڪرن ٿيون سي هي آهن :-

(١) هي شخص، خاندان، طبقو، يا ٽولي بلڪ اسٽيٽ جي سموري آبادي گڏجي به حاڪميت جي مالڪ نہ آهي، حاڪم اصلي فقط خدا آهي ۽ باقي سڀ فقط رعيت جي حيثيت رکن ٿا.

(٢) قانون سازيءَ جا اختيار، خدا کان سواءِ ٻئي ڪنهن کي بہ حاصل نہ آهن، سمورا مسلمان گڏجي بہ نہ پنهنجي لاءِ ڪو قانون ٺاهي سگهن ٿا ۽ نڪي خدا جي ڪنهن بہ ٺاهيل قانون ۾ ڦير گهير ڪري سگهن ٿا.

(٣) اسلامي اسٽيٽ هر حالت ۾ انهي قانون تي قائم ٿيندي جو خدا جي طرف کان سندس نبيءَ ڏنو آهي ۽ انهي اسٽيٽ کي هلائيندڙ گورنمنٽ فقط انهي حال ۾ ۽ انهي حيثيت سان تابعداريءَ ڪرائڻ جي حقدار ٿيندي جو هو خدا جي قانون کي چالو ڪندڙ هجي.

اسلامي اسٽيٽ جو قسم

هڪ شخص هڪڙي نظر ۾ انهن خاص ڳالهين کي ڏسي سمجهي سگهي ٿو تہ هيءَ (Democracy) آهي، هن ڪري، جو جمهوريت تہ نالو ئي انهي حڪومت جي انهي طرز جو آهي، جنهن ۾ ملڪ جي عام رهاڪن کي حاڪميت حاصل ٿئي، انهن جي ئي راءِ سان قانونن ۾ ڦيو گهير بدل سدل ٿئي ۽ سندن ئي

راءِ سان قانون ٺٽجن ، جنهن قانون کي هو گهرن چالو ڪن ، ۽ جنهن کي نہ گهرن سو قانون جي ڪتاب مان ئي ڪڍي ڇڏين .

اما ڳالهہ اسلام ۾ نہ آهي تنهن ڪري انهي معنيٰ ۾ ان کي جمهوريت نٿو چئي سگهجي ۽ هن جي لاءِ وڏيڪ صحيح نالو "الاهي حڪومت" آهي ، جنهن کي انگريزي ۾ (Theocracy) چون ٿا ، مگر يورپ جنهن ٿيا ڪريسيءَ کان واقف آهي ، اسلامي ٿيا ڪريسيءَ انهي کان بلڪل نياري آهي، يورپ انهي ٿيا ڪريسيءَ مان واقف آهي جنهن ۾ هڪڙو خاص مذهبي طبقو (Priestclass) خدا جي نالي ۾ خود پنهنجا ٺاهيل قانون چالو ڪري ٿو* ۽ عملي طرح انهن جي خدا ئي عام وڏيڪ رهاڪن تي ٺڙهي ڇڏي ٿو ، اهڙي حڪومت کي تہ الاهي بدران شيطاني حڪومت چوڻ وڌيڪ وزنائتو ٿيندو .

---

* عيسائي پوپن وٽ مسيح ع جي اخلاقي تعليم کان سواءِ ٻي ڪا شريعت اصل ڪان هٿي ئي ڪانہ ان ڪري هو ، پنهنجي مرضيءَ سان پنهن جي نفس جي خواهش موجب قانون ٺاهيندا هوا ۽ انين چئي انهن کي چالو ڪندا هوا تہ هي خدا تعاليٰ جي طرف کان آهن، فو يل للذين يڪتبون الڪتب بايديهم ثم يقولون هذا من عند الله

انهي جي ابتڙ اسلام جنهن ٿيا ڪريسيءَ کي پيش
ڪري ٿو سا ڪنهن خاص طبقي جي هٿ ۾ نه ٿي
ٿئي، بلڪ عام مسلمانن جي هٿ ۾ ٿئي ٿي، ۽ اهي
عام مسلمان ان کي خدا تعاليٰ جي ڪتاب ۽ سندس
رسول جي سنت موجب هلائيندا آهن، جيڪڏهن
مون کي هڪڙي نئين اصطلاح ٺاهڻ جي اجازت ڏني
وڃي ته آءٌ انهي طرز حڪومت کي (Theo-democracy)
يعني ”الاهي جمهوري حڪومت“ نالي سان سڏيندس
ڇو ته هن ۾ خدا جي حاڪميت ۽ سندس سڀ کان وڏي
مرتبي (Faramcuntey) هيٺ مسلمانن کي هڪ
محدود عمومي حڪومت (Limited Papular
Severeignty) يعني ڪن حدن اندر عام ماڻهن جي
حڪومت عطا ڪئي وئي آهه، هن ۾ عامل Executive
يعني حڪم هلائيندڙ آفيسري مسلمانن جي راءِ سان ٿي
ٿئي، کيس موقوف ڪرڻ جا اختيار هوندا،
سمورا انتظامي ڪم ۽ اهي سمورا مسئلا، جن بابت خدا
تعاليٰ جي شريعت ۾ ڪو به چٽو حڪم موجود نه آهي،
سي مسلمانن جي عام راءِ (اجتماع) سان ئي فيصل ٿيندا
قانون الاهيءَ مان جتي به ڪا مراد ڪڍڻي هوندي
اتي هر ڪو اهو شخص سندس مراد ڪڍڻ جو حقدار
هوندو جنهن اهڙيءَ سمجهه هلائڻ جي قابليت هٿ
ڪئي هجي، انهي نظريه موجب اها ڊيمو ڪريسي

(جمهوريت) آهي، مگر جيئن مٿي عرض ڪري چڪو آهيان ته جتي خدا ۽ سندس رسول جو حڪم موجود هجي اتي مسلمانن جي ڪنهن امير کي، ڪنهن ليجسليچر (قانون ٺاهيندڙ) جماعت کي، ڪنهن سمجهه ڀلائيندڙ ۽ دين جي عالم کي، بلڪ سموري دنيا جي مسلمانن کي گڏجي به انهي حڪم ۾ هڪ وار برابر ڦير گهير ڪرڻ جو حق حاصل نه آهي، انهي نظريه موجب هي "ٿيا ڪريسي" آهي.

هڪ اعتراض

اڳتي وڌڻ کان اڳ آءٌ انهي ڳالهه جي تورڻي چٽائي ڪري ڇڏڻ گهران ٿو ته اسلام ۾ ڊيمو ڪريسي (جمهوريت) تي ڪهڙي حدون ۽ بند ڇو وڌا ويا آهن، ۽ اهي حدون ۽ بند ڪهڙي ڍول جا آهن ؟

اعتراض ڪندڙ اهو اعتراض ڪري سگهي ٿو ته خدا تعاليٰ انساني عقل ۽ روح جي آزادي کسي ورتي آهي پر هاڻي اچان اوهين اهو ثابت ڪري رهيا هوا ته هڪڙي خدا جي الوهيت کي مڃڻ سان انسان کي عقل ۽ فڪر ۽ جسم ۽ جان جي آزادي ملي ٿي، انهي جو جواب هي آهي ته قانون ٺاهڻ جو اختيار الله تعاليٰ پنهنجي هٿ ۾ انسان جي قدرتي آزادي کسڻ لاءِ نه بلڪ سندس بچاءُ ڪرڻ واسطي رکيو آهي انهي جو مقصد انسان کي ان راه تي ۽ پنهنجي پيرن تي هلڻ

كهاڙي هٿڻ كان بچائڻ آهي. اها ولايت جي نالي ماتر جمهوريت جنهن بابت دعويٰ كئي وڃي ٿي ته هن ۾ عام جي حكومت (Papular Severeignty) ٿئي ٿي. ذرا ان جي تپاس ته كري ڏسو، جن ماڻهن سان گڏجي كا اسٽيٽ ٺهجي ٿي سي سڀ جا جا سڀ نكي پاڻ ٿا قانون ٺاهين ۽ نكي پاڻ هن كي چالو كن ٿا، هنن كي پنهنجي حاكميت كن چونڊيل شخصن كي سونپڻي پوي ٿي ته سندن طرفان هو قانون ٺاهين ۽ چالو كن.

انهي مطلب سان چونڊ كرڻ جو هك بندوبست مقرر كيو وڃي ٿو، انهي چونڊ ۾ گهڻو كري اهي شخص كامياب ٿين ٿا، جي عام ماڻهن كي پنهنجي دولت، پنهنجي علم، پنهنجي چالاكيءَ ۽ پنهن جي كوڙي پرو پيگنڊا جي زور سان بي وقوف بڻائي سگهن ٿا، وري اهي خود عام جي ووٽ سان ٿي سندن الله ٻڌجي وڃن ٿا، عام جي فائدي لاءِ نه، بلك پنهنجي شخصي ۽ طبقاتي (ٽوليءَ جي) فائدي جي واسطي قانون ٺاهين ٿا ۽ انهيءَ طاقت سان، جيكا عوام هنن كي ڏني آهي. انهي قانونن كي عوام تي چالو كن ٿا. اهائي مصيبت امريكا ۾ آهي، اها ئي انگلنڊ ۾ ۽ اهائي انهن سڀني ملكن ۾ آهي جن كي اڄ جمهوريت جي جنت هجڻ جي دعويٰ آهي.

وري انهي طرف کي چڏي ڏجي ته جڏهن اهو ڳالهه ثابت ٿي چڪي آهي ته عام ماڻهن جي مرضيءَ سان قانون ٺهڻ ٿا، تڏهن به تجربي مان اها ڳالهه ثابت ٿي چڪي آهي ته عام ماڻهو پاڻ به پنهنجي فائدن کي نٿا سمجهي سگهن، انسان جي اها قدرتي ڪمزوري آهي ته هو پنهنجي حياتي جي گهڻين ڳالهين جي حقيقت کي ڪن طرفن کان ڏسي ٿو ۽ ڪن کي ٿو ڏسي، هن جو فيصلو (Judgment) عام طرح هڪ طرفو ٿئي ٿو، هن تي جذبن ۽ خواهشن جو ايترو غلبو ٿئي ٿو جو هو خالص عقلي ۽ عملي حيثيت سان ٻي طرفو رايو تمام گهٽ ڪري سگهي ٿو، بلڪ گهڻن وقتن ۾ ته عقلي ۽ عملي حيثيت سان جيڪا ڳالهه هن تي روشن ٿي وڃي ٿي ان کي به هي جذبن ۽ خواهشن جي مقابلي ۾ رد ڪري ڇڏي ٿو، انهي جي ثابتيءَ ۾ گهڻائي مثال سنهنجي اڳيان موجود آهن، مگر ڏيکه ڪان بچڻ خاطر آءٌ فقط امريڪا جي شراب جي منع واري قانون جو مثال پيش ڪندس:-

عملي ۽ عقلي حيثيت سان اها ڳالهه ثابت ٿي چڪي هئي ته شراب صحت جي واسطي نقصانڪار آهي، عقلي ۽ ذهني قوتن تي برو اثر وجهي ٿو، ۽ انساني تمدن ۾ فساد پيدا ڪري ٿو، انهن حقيقتن کي تسليم ڪري امريڪا جي عام راءِ انهي ڳالهه لاءِ

راضي ٿي هئي ته شراب جي منع جو قانون پاس ڪيو وڃي، جنهن ته عام جي ووٽ سان ئي اهو قانون پاس ٿيو آهي.

پر جڏهين اهو چالو ڪيو ويو تڏهين انهي ئي عام، جنهن جي ووٽ سان اهو قانون پاس ٿيو هو، جي خلاف بغاوت ڪئي بري ڪان بري قسم جا شراب نا جائز طور تي ٺاهيا ۽ پيتا ويا، اڳئين کان ڪئين دفعه وڌيڪ شراب جو استعمال ٿيو، ڏوهن ۾ اچان به وڌيڪ واڌارو ٿيو، آخر ڪار انهي عام جي ئي ووٽن سان جيڪو شراب حرام ڪيو ويو هو سو حلال ڪيو ويو!

اها حرام هجڻ جي فتويٰ، جا حلال هجڻ سان بدلائي ويئي، ان جو سبب اهو ڪونه هو ته عملي ۽ عقلي حيثيت سان هاڻي شراب جو استعمال فائدي مند ثابت ٿي ويو هو، بلڪ فقط سبب اهو هو جو عام پنهن جي جاهلاڻين خواهشن جا ٻندا ٽيل هوا، هنن پنهن جي حاڪميت نفس جي شيطان جي طرف ڦيرائي ڇڏي هئي، پنهنجي خواهش کي پنهنجو الله بنائي ڇڏيو هو، ۽ انهي الله جي بندگيءَ ۾ هو انهي قانون کي بدلائڻ تي راضي هوا جنهن کي هنن پاڻ ئي پنهنجي عملي ۽ عقلي حيثيت سان صحيح تسليم ڪري پاس ڪيو هو.

انهي قسم جا پيا به گهڻائي تجربا آهن جن سان اها ڳالهه روشن ٿي وڃي ٿي ته انسان پاڻ پنهنجو قانون ناهيند ڙ

(Legisletor) ٻڌ جي اهليت نه ٿو رکي ، جيڪڏهن
ڪيس پڻ الله جي ٻندگيءَ کان ڇوٽڪارو ملي ٻه وڃي
ته هو پنهن جي جاهلاڻين خواهشن جو ٻندو ٻڇي ويندو
۽ پنهن جي نفس حي شيطان کي الله ٻڻائي ڇڏ يندو ،
انڪري هو انهي جو محتاج آهي ته سندس آزادي تي
خود سندس پنهنجي فائدن ۾ مناسب حدون لڳايون وڃن .
انهي سبب ڪري الله تعاليٰ اهي بندشون لڳايون
آهن جن کي اسلام جي اصطلاح ۾ "حدودالله"(Limtis
Divine) چيو و جي ٿو ، اهي حدون حيا تين جي حصہ
۾ ڪجهه اصولن ، ڪجهه قانونن ۽ ڪجهه پڪن حڪمن
تي ٻڌل آهن جي زندگيءَ جي وچڙ ائسيءَ ۽ پنهي پاسن
کي هڪ جهڙي رکڻ جي واسطي لڳايون ويون آهن ،
انهن جي مراد هي آهي ته اهي تو هان جي آزاديءَ
جون آخرين حدون آهن ، انهن جي اندر رهي اوهين
پنهنجي ورتاءُ جي واسطي ٻيا نئدا قانون (Regulation)
ٺاهي سگهو ٿا مگر انهن حدن ذي اورانگهڻ جي اجازت
نہ آهي، انهن کي اورنگهندا ته اوهان جي پنهنجي حياتي
جو نظام چٽ ۽ خلل وارو ٿي ويندو.

الله جي حدن جو مقصد

مثال طور انسان جي گذران واريءَ زندگيءَ کي ولسو
هن ۾ الله تعاليٰ شخصي ملڪيت جو حق زڪوات
جي فرضيت ، وياج جو حرام هجڻ ، جوا ۽ سٽہ جي

منع ورثہ جهڙا قانون، ۽ دولت ڪمائڻ، جمع ڪرڻ ۽ خرچ ڪرڻ تي پابنديون وجهي ڪجهہ سرحد ي نشان لڳائي ڇڏيا آهن.

جيڪڏهن انسان انهن نشانن کي برقرار رکي ۽ انهن اندر رهي پنهنجي وهنوارن ۽ ڪمن ڪارن جو بندوبست رکي تہ هڪ طرف شخصي آزدي (Persancl Liberty) بہ محفوظ رهي ٿي تہ ٻئي طرف طبقاني جنگہ (War Class) ۽ هڪڙي طبقي جــي ماڻهن جو ٻئي طبقي جــي ماڻهن تي چڙهت جي اها حالت بہ پيدا نٿي ٿي سگهي جا ظالمانہ سرمايہ داريءَ کان شروع ٿي مزدورن جي ڊڪٽيٽريءَ تي وڃي ڇيهہ ٿي ڪري.

اهڙيءَ طرح عيالداريءَ جي زندگيءَ (Family Life) ۾ الله تعالىٰ شرعي پردو، مرد جي حاڪميت، مڙس ۽ زال، ۽ ٻارن جي حقن ۽ فرضن، طلاق ۽ خلع جــي حڪمن، هڪ کان وڌيڪ زالن جي شرطــي اجازت زنا ۽ بهتان جون سزائون مقرر ڪري اهڙيون حدون ٻڌا ري ڇڏيون آهن جو جيڪڏهن انسان انهن جي چنگيءَ طرح سنڀال ڪري ۽ انهن جي اندر رهي پنهن جي خانگي زندگيءَ کي مضبوط ڪري تہ نڪي گهر ظلم و ستم جــو دوزخ بنجي سگهن ٿا ۽ نڪي انهن گهرن منجهان عورتن جي شيطاني آزاديءَ جو اهو طوفان اٿي سگهي ٿو جــو اڄ سموريءَ انساني تهذيب کي تباه ڪرڻ جون ڌمڪيون ڏيئي رهيو آهي!

اهڙيءَ طرح انساني رهڻي ڪهڻي ۽ تمدن جي سنڀال جي واسطي الله تعاليٰ قصاص جو قانون، چوريءَ جي لاءِ هٿ ڪپڻ جي سزا، شراب جو حرام هجڻ، جسماني ستر جون حدون ۽ ٻيا اهڙا ڪي، پڪا قاعدا مقرر ڪري فساد جا دروازا هميشه جي لاءِ بند ڪري ڇڏيا آهن.

مون لاءِ ايترو موقعو نه آهي جو آءٌ الله جي مقرر ڪيل حدن جي هڪ مڪمل فهرست اوهان جي اڳيان پيش ڪري تفصيل سان ٻڌايان ته انساني حياتيءَ ۾ برابري ۽ وچٿرائيءَ قائم ڪرڻ جي واسطي انهن مان هڪ هڪ حد ڪيتري قدر ضروري آهي، هتي فقط هيءَ ڳالهه اوهان جي ذهن ۾ وهارڻ گهران ٿو ته الله هن طريقه سان هڪ اهڙو پڪو ۽ ڦير گهير نه ڪرڻ جهڙو قانون (Constitution) بڻائي انسان کي ڏئي ڇڏيو آهي جو نه سندن آزاديءَ جي روح کي ڪمي ٿو ۽ نڪي سندن عقل تي بي جاءِ پابنديون وجهي ٿو، بلڪ هن لاءِ هڪڙو صاف، سڌو ۽ سئون رستو مقرر ڪري ٿو ڇڏي، ته هو پنهنجي جهالت ۽ پنهن جي ڪمزورين جي سبب ڪري تباهيءَ جي ورن وڪڙن ۾ ڦٽڪي نه وڃي ۽ سندس قوتون غلط رستن ۾ ضايع نه ٿين ۽ هو پنهنجي سچيءَ ڀچيءَ بهتريءَ ۽ ترقي جي راه تي سڌو وڌندو هليو وڃي.

جڏهن اوهان کي ڪنهن جابلو هنڌ تي وڃڻو پوندو ته اوهان ڏٺو هوندو ۽ ورن وڪڙن سان پريل جابلو رستن ۾، جن جي هڪ طرف هڪڙي اونهي کڏ ۽ ٻئي طرف بلند چٽون هونديون آهن، رستي جي ڪپن کي پاسن تان اهڙيون روڪون ڏنل هونديون جن جي ڪري مسافر غلطيءَ سبب کڏ ۾ وڃي نه سگهندو آهي، پوءِ ڇا انهي روڪن جو مقصد ڪو واٽهڙوءَ جي آزاديءَ جي کسڻ جو آهي؟

نه، بلڪ اصل ۾ انهن سان اهو مقصد آهي ته هنکي مصيبت ۾ پوڻ کان بچايو وڃي ۽ جو ڪنهن موڙ، هر ڪنهن ور ۽ هر ڪنهن خطري جي گمان واريءَ جاءِ تي هن کي ٻڌايو وڃي ته تنهنجو رستو هوڏانهن نه آهي، هيڏانهن آهي، توکي هن طرف ڏي نه، هن طرف ڏي مڙڻ گهرجي ته تون سلامتيءَ سان پنهنجي منزل مقصود تي پهچي سگهين.

بس اهو ئي مقصد انهن حدن جو به آهي جي خدا تعاليٰ پنهنجي قانون ۾ مقرر ڪيون آهن، اهي حدون انسان جي واسطي حياتيءَ جي سفر جو صحي طرف مقرر ڪن ٿيون ۽ هر ڪنهن ورن وڪڙن سان پريل هنڌ، هر ڪنهن موڙ ۽ هر ڪنهن به واٽ تي هنکي ٻڌائين ٿيون ته سلامتيءَ جو رستو هن طرف آهي، توکي انهن طرفن ڏي نه، بلڪ هن طرف وڪ وڌائڻ گهرجي.

جيئن آءٌ عرض ڪري چڪو آهيان ته خدا تعاليٰ جو اهو مقرر ڪيل قانون ڪنهن قدر گهڻو جهڙو نه آهي، اوهان جيڪڏهن گهرو ته ترڪيءَ ۽ ايران وانگر هن دستور جي خلاف بغاوت ڪري سگهو ٿا، مگر هن کي بدلائي نٿا سگهو، هي قيامت تائين هلڻ وارو قانون آهي، اسلامي اسٽيٽ جڏهن به ٺهي تڏهن هن ئي قانون سان ٺهي، جيستائين قرآن ۽ سنت رسول دنيا ۾ باقي آهن هن قانون جو هڪ قلم به پنهنجي هند کان هٽي نٿو سگهجي، جنهنکي مسلمان رهڻو هجي سو هن جي پابنديءَ تي مجبور آهي.

اسلامي اسٽيٽ جو مقصد

انهي قانون جي حدن اندر جيڪا اسٽيٽ ٺهندي ان جي لاءِ هڪ مقصد به خدا تعاليٰ مقرر ڪري ڇڏيو آهي ۽ انهي جي چٽائي قرآن شريف ۾ گهڻن ئي هنڌن تي ڪيل آهي، مثلا فرمايل آهي:—

لقد ارسلنا رسلنا بالبينات وانزلنا معهم الکتب و الميزان ليقوم الناس باالقسط و انزلنا الحديد فيه باس شديد و منافع للناس
(الحديد ٣)

يعني اسان پنهنجي رسولن کي چٽين هدايتن سان موڪليو ۽ انهن سان ڪتاب ۽ ترازو لاٿاسون ته ماڻهون انصاف تي قائم رهن ۽ اسان لوه لاٿو، جنهن ۾ زبردست طاقت آهي ۽ ماڻهن لاءِ ان ۾ فائدا آهن.

هن آيت مان لوه مان مراد سياسي قوت آهي ۽ رسولن جو ڪم اهو ٻڌايو ويو آهي ته الله تعاليٰ پنهنجي چٽين هدايتن ۽ پنهنجي ڪتاب ۾ جيڪو ترازو هنن کي ڏنو آهي يعني جنهن بلڪل نيڪ وزنائتي Well) (Disciplined) دياتي جي طرف انهن کي واٽ ڏيکاري اٿس اهي موجب سيني لاءِ هڪ جهڙو انصاف Social) (Justice قائم ڪن.

ٻئي هنڌ فرمايو اٿس :-

الذين ان مڪنهم في الارض اقاموالصلوات و اتوالزكوات وامرو بالمعروف ونهوا عن المنكر (الحج ٢)

هي اهي شخص آهن، جن کي جيڪڏهن اسين زمين ۾ ٽڪاءُ ۽ حڪومت عطا ڪندا سون ته هو نماز قائم ڪندا ۽ زڪوات ڏيندا، نيڪيءَ جو حڪم ڪندا ۽ بديءَ کان روڪيندا

هڪڙي ٻيءَ جاءِ تي فرمايو اٿس :-

كنتم خير امت اخرجت للناس تامرون بالمعروف وتنهون عن المنكر و تومنون بالله (آل عمران ٢،)

اوهين اها بهترين جماعت آهيو جنهن کي سمورن انسانن لاءِ مقرر ڪيو ويو آهي، اوهين نيڪيءَ جو حڪم ڪريو ٿا ۽ بديءَ کان روڪيو ٿا، ۽ الله تي ايمان رکو ٿا.

انهن آيتن تي غور ڪرڻ سان اها ڳالهه چٽي ٿي

وچي تي ته قرآن شريف جنهن اسٽيٽ جـو نقشو پيش ڪري رهيو آهي ان جو مقصد رڳو روڪڻ (Negative) نه آهي بلڪ هو بڻائڻ (Postive) جو مقصد بـ پنهنجي اڳيان رکي ٿو ، هن جي مدعا فقط اها نه آهي ته ماڻهن کي هڪ ٻين تي اگرائي ڪرڻ کان روڪي ، سند ن آزاديءَ جي سنڀال ڪري ۽ اسٽيٽ کي ٻاهرين حملن کان بچائي ، بلڪ هن جي مدعا اجتماعي انصاف جي پنهي پاسن برابر واري بندوبست کي چالو ڪرڻ آهي جو خدا تعاليٰ جو ڪتاب پيش ڪري ٿو ، هن جو مقصد نيڪنءَ جي انهن سڀني شڪلين کي قائم ڪرڻ آهي جن کي خدا تعاليٰ پنهنجي چٽين هدايتن ۾ بيان ڪيو هن ڪم ۾ مناسب وقتن ۽ هنڌن تي سياسي طاقت جو استعمال به ڪيو ويندو تبليغ ۽ تلقين کان بہ ڪم ورتو ويندو ، تعليم ۽ تربيت جا ذريعا به ڪم ۾ آندا ويندا ۽ جماعتي اثر ۽ عام راءِ جي دٻاءَ کي بہ استعمال ڪيو ويندو .

هر چيز تي قبضو رکندڙ اسٽيٽ

ظاهر آهي ته انهي طرز جي اسٽيٽ پنهن جي عمل جي دائري کي ڪن ڳالهين تي بند نہ رکندي اها هم گير (هر چيز تي قبضو رکندڙ) اسٽيٽ آهي ، هن جي هر عمل جو گهيرو سموري انساني حياتيءَ کي شامل آهي ، هـيءَ زندگي جي هر ڪنهن ڳالهه کي

پنهنجي خاص اخلاقي قانون ۽ سداري جي پروگرام موجب ٺهي بڻائڻ گهري ٿي، هن جي مقابلي ۾ ڪو به شخص پنهنجي ڪنهن به ڳالهه ڪي خانگي ۽ شخصي ڇڙي نه ٿو سگهي.

انهي خيال سان هيءَ اسٽيٽ فاسسٽ ۽ سوشلسٽ حڪومتن سان هڪ قسم جي مشابهت رکي ٿي مگر اگرچه هلي اوهين ڏسندا ته انهي هوندي به هن ۾ زماني جي هرچيز تي قبضو رکندڙ (Totalitarian) ۽ سيڪا اختياري رکندڙ (Anthoritarian) حڪومتن جهڙو رنگ نه آهي هن ۾ شخصي آزادي ڪسي نه ٿي وڃي ۽ نڪي هن ۾ ڊڪٽيٽري ((Dictator ship) ڏني وڃي ٿي، هن باري ۾ جيڪو نهايت عمدي درجي جو وڏو نمونو اسلامي حڪومتي نظام قائم ڪيو ويو آهي ۽ حق ۽ باطل جي وچ جهڙيون نازڪ ۽ باريڪ سرحدون قائم ڪيون ويون آهن انهن کي ڏسي هر هڪڙي روشن سمجهه واري انسان جي دل شاهدي ڏين لڳي ٿي ته اهڙو سٺين ڪاني رارو نظام درحقيقت سڀ ڪجهه ڄاڻندڙ ۽ سڀ کان وڏو دانا الله پاڪ بڻائي سگهي ٿو.

جماعتي ۽ قانوني اسٽيٽ

بي ڳالهه، جيڪا اسلامي اسٽيٽ جي قانون ۽ سندس مقصد ۽ سندس سداري جي طرز تي غور ڪرڻ

سان از خود روشن ٿي وڃي ٿي ته اها آهي نظرياتي اسٽيٽ
کي اهي ئي شخص هلائي سگهن ٿا جي سندس ٿانون
تي ايمان رکندا هجن ، جن سندس مقصد کي پنهنجي
زندگيءَ جو مقصد بنايو هجي ۽ جي هن جي مداري جي
پروگرام سان نه فقط پوريءَ طرح متفق هجن نه فقط
منجهس پورو عقيدو رکندڙ هجن بلڪ سندس روح
کي چڱي طرح سمجهندا به هجن ، اسلام انهي باري
۾ ڪا ملڪي ، رنگي زباني بندش ڪانه رکي آهي ،
هر ميني انسانن جي اڳيان پنهنجو قانون ،
مقصد ۽ پنهنجي مداري جي پروگرام کي پيش ڪري
ٿو ، جيڪو به شخص انهن کي قبول ڪري خواه اهو
ڪنهن به نسل ڪنهن به ملڪ ۽ ڪنهن به قوم سان
لاڳاپو رکندو هجي اهو انهي جماعت ۾ شريڪ ٿي سگهي
ٿو جا هن اسٽيٽ کي هلائڻ جي لاءِ بڻائي ويئي هجي ،
مگر جيڪو ان کي قبول نه ڪري ان کي اسٽيٽ
جي ڪم ۾ دخل ڏيڻ جو اختيار نه ٿو ڏئي سگهجي ،
اهو اسٽيٽ جي حدن ۾ ذمي (Subject) جي حيثيت
سان رهي سگهي ٿو ، هن جي واسطي اسلام جي قانون
۾ مقرر ڪيل حق ۽ رعايتون موجود آهن ، هن جان ۽
مال ۽ عزت جي پوري حفاظت ڪئي ويندي مگر
هر حالت ۾ هن کي حڪومت ۾ شريڪ جي حيثيت واريءَ
پارٽيءَ جي اسٽيٽ آهي

هتي ٻئي، اسلامي اسٽيٽ ۽ ڪميونسٽ اسٽيٽ ۾ ھڪڙي قسم جي مشابهت ڏني وڃي ٿي، مگر ٻنهي طريقن تي اعتماد رکندڙن سان جيڪو ورتاءُ ڪميونسٽن جي اسٽيٽ ڪري ٿي، ان کي انهي ورتاءُ سان ڪا ٻه نسبت ڪانه آهي جيڪو اسلامي اسٽيٽ ڪري ٿي، اسلام ۾ اها صورت ڪانهي جا ڪميونسٽ حڪومت ۾ آهي ته غلبو ۽ اقتدار حاصل ڪندي پنهنجي تمدني اصولن کي ٻين تي زوريءَ مڙهيو وڃي، ملڪيتون ضبط ڪيون وڃن، قتل ۽ خون جي بازار گرم ڪجي ۽ هزارن لکن ماڻهن کي ٻڪڙي زمين جي جهنم سائوريا ڏنهن پارسل ڪيو وڃي، اسلام غير مسلمن جي واسطي جيڪو فياضانه ورتاءُ پنهنجي اسٽيٽ ۾ اختيار ڪيو آهي ۽ انهي باري ۾ عدل ۽ ظلم، سڌي رستي ۽ اڻ سڌي رستي جي وچه جيڪو سنهو ليڪو سنڌي جو ڪڍيو آهي ان کي ڏسي هر ڪو انصاف پسند ماڻهو هڪڙيءَ نظر سان معلوم ڪري سگهي ٿو ته خدا تعالیٰ جي طرف کان جيڪي سڌارو ڪندڙ اچن ٿا سي ڪهڙيءَ طرح ڪم ڪن ٿا ۽ زمين ۾ جيڪي هٺرادو ۽ نقلي سڌارڪ اٿي کڙا ٿين ٿا تن جي ڪم جو طريقو ڪهڙو آهي.

خلافت جو نظريو

هاڻي آءٌ اوهان کي اسلامي اسٽيٽ ڏاهن ۽ سنڌس

اڏاوت جي طرز جي ٺوري سمجهاڻي ڏيندس.

هي ڳالهه اڳ اوهان کي اڳ عرض ڪري چڪو آهيان ته اسلام ۾ اصلي حاڪم الله تعاليٰ آهي، انهي بنيادي اصول کي نظر ۾ رکي جڏهين اوهين هن سوال تي غور ڪندا ته زمين ۾ جيڪي شخص خدا جي قانون کي جاري ڪرڻ لاءِ اٿن تن جي حيثيت ڪهڙي هجڻ گهرجي، ته اهان جو ذهن ازخود پڪاريندو ته هو اصلي حاڪم جا نائب ليکيا وڃن، بلڪل اها ئي حيثيت اسلام به هنن کي ڏني آهي، جيئن ته قرآن شريف ٺو چوي ته:-

وعدالله الذين آمنوامنڪم و عملو الصلحت ليستخلفنهم في الارض ڪما استخلف الذين من قبلهم.

(الله تعاليٰ وعدو ڪيو آهي انهن شخصن سان، جي اوهان مان ايمان آڻين ۽ نيڪ عمل ڪن، ته انهن کي زمين ۾ خليفو (نائب) بڻائيندو، اهڙيءَ طرح جهڙيءَ طرح هن هنن کان اڳين کي خليفو بنايو هو.

اها آيت اسلام جي رياست جي نظريه (Theory of State) تي نهايت صاف روشني وجهي ٿي، هن ۾ ٻه بنيادي نڪتا بيان ڪيا ويا آهن، پهريون نڪتو هيءُ ته اسلام حاڪميت (Sorereiganty) جي بجاءِ خلافت (Vicegerecy) جو اصطلاح ڪم آڻي ٿو، تنهنڪري جيئن ته انهي نظريه موجب حاڪميت خدا جي آهي، ان ڪري

جيڪو شخص اسلامي قانون هيٺ زمين تي حڪمران ٿئي ان کي ضرور بالضرور حاڪم اعليٰ جو خليفو (Vicegerent) ٿيڻ گهرجي. جنهن کي فقط سونپيل اختيار (Delegated Powers) ڪم آڻڻ جي اجازت هوندي.

هي ڪتڪو جهڙي ڳالهه هن آيت ۾ اها آهي ته خليفي بڻائڻ جو وعدو مومن سان ڪيو ويو آهي، اهو نه چيل آهي ته انهن مان ڪنهن کي خليفو بڻائيندس، انهيءَ مان اها ڳالهه ثابت ٿئي ٿي ته سڀ مومن خلافت جو بار ڪڻندڙ آهن، خدا تعاليٰ جي طرف کان جيڪا خلافت مومن کي عطا ٿيل آهي سا عام خلافت (Popular Riegcerency) آهي ڪنهن شخص يا خاندان يا نسل يا طبقه جي لاءِ خاص ڪانه آهي، هر مومن پنهن جي جاءِ تي خدا جو خليفو آهي، خليفو هجڻ جي حيثيت سان ذاتي طور هر ڪو خدا جي اڳيان جوابدار آهي مشهور حديث آهي ته ڪلڪم راع و ڪلڪم مسئول عن رعيته يعني اوهان مان هرڪو شخص سردار آهي ۽ اوهين سڀ خدا تعاليٰ جي اڳيان پنهنجي رعيت جي باري ۾ جوابدار آهيو) ۽ هڪڙو خليفو ٻئي خليفي جي مقابلي ۾ ڪنهن به حيثيت سان گهٽ درجي تي نه آهي،

اسلامي جمهوريت جي حيثيت

اهو آهي اسلامي ڊيمو ڪريسي (جمهوريت) جو

بنياد ، عام خلافت جي انهيءَ خيال کي ٿاپڻ سان هيٺيان نتيجا نڪرن ٿا :-

(١) اهڙي مساواتي ، جنهن ۾ هر شخص خليفو هجي ۽ خلافت ۾ هڪجهڙو شريڪ هجي ، سڀ انسان کي طبقن ۾ ورهائڻ (غريب ، امير ، مزور ، سرمايدار وغيره) جي وراثپ ۽ پيدائشي تفاوتن (مثلا اڇوتپڻ ۽ براهمڻ يا ماڇيءَ ۽ سيد پٺو يا گذراني صورتن جي تفاوتن (مثلا عطر وڪڻندڙ ۽ موچي يا سيٺ ۽ ڪاسبي کي پنهنجي اندر اجازت نه ٿي ڏئي سگهي ، هن ۾ سڀ انسان هڪ جهڙي حيثيت ۽ هڪ جهڙو مرتبو رکندڙ هوندا ۽ وڏو درجو جيڪو به هوندو سو شخصي قابليت ۽ اخلاق جي اعتبار موجب هوندو اهائي ڳالهه آهي جنهن کي نبي صلي الله عليه و سلم بار بار چٽيءَ طرح بيان فرمايو آهي :-

ليس لاحد فضل علي احد الا بدين و تقوي ، الناس كلهم بنو آدم و آدم من تراب لا فضل لعربي علي عجمي ولا عجمي علي عربي و لا لابيض علي اسود و لا لاسود علي ابيض الا بالتقوي.

ڪو به ڪنهن کان ڀلارو نه آهي ، جي آهي ته فقط دين جي علم ۽ عمل ۽ نيڪ هجڻ جي خيال موجب سڀ ماڻهو آدم جو اولاد آهن ۽ آدم مٽيءَ مان بڻيو هو نڪي عربي ڪنهن عجمي کان ڀلارو آهي نڪي

عجمي عربيءَ کان نڪي ڪو ڪورو ڪارو
کان، نڪي ڪو ڪارو گوري کان، ڀلارائي آهي ته نيڪ
هجڻ جي بنياد تي.

مڪي جي فتح کان پوءِ جڏهن سمورو عرب اسلامي
اسٽيٽ جي دائري ۾ اچي ويو تڏهن رسول الله صلي
الله عليہ و سلم خود پنهنجي خاندان وارن کي، جي
عربستان ۾ برهمڻن جهڙي حيثيت رکندا هوا تن کي
فرمايو ته :-

يا معشرالقريش، ان الله قد اذهب عنڪم نخوه
الجاهليت و تعظمها الاباء ايهاالناس ڪلڪم من ادم و ادم
من تراب لافخرالانساب لا فضل للعربي علي العجمي علي
العربي، ان اڪرمڪم عندالله اتقاڪم.

(قريشو! الله تعاليٰ اوهان جي جاهليت جي آڪڙ
۽ ابن ڏاڏن جي وڏائي جي ناز کي دور ڪري ڇڏيو،
اي انسانو! اوهين سڀ آدم جو اولاد آهيو ۽ آدم مٽيءَ
مان ٺهيو هو، نسب جو فخر ڪا چيز نه آهي، عرب کي
عجميءَ تي ۽ عجميءَ کي عرب تي ڪو به فخر ڪونهي،
الله وٽ اوهان مان ڀلارو اهو آهي جو اوهان مان سڀ کان
وڌيڪ نيڪ آهي.

(۲) اهڙيءَ نوليءَ ۾ ڪنهن به شخص يا شخصن
جي ڪنهن نوليءَ لاءِ سندس پيدائش، يا سندس روزگار
جي مرتبي (Social Status) يا سندس ذندي جي

ڏيان موجب اهڙي قسم جون رنڊڪون نہ ٿيون ته سگهن جي سندس ذاتي قابليت جي وڌڻ ۽ ٻجهڻ ۾ سندس هستيءَ جي واڌاري ۾ ڪنهن به طرح روڪ وجهندڙ هجن، هن ڪري جماعت جي ٻين سڀني شخصن وانگر ترقيءَ جا هڪ جهڙا موقعا ني حاصل هجن گهرجن هن لاءِ رستو کليل هجڻ گهرجي جو ٻنهن جي قوت ۽ لياقت موجب جيستائين وڌي سگهي وڌندو هليو وڃي، سواءِ انهي جي، جو هو ٻين جي اهڙي طرح وڌڻ ۾ ڪا رنڊڪ وجهندڙ هجي.

اهي ڳالهيون اسلام ۾ حد درجي جون ڏٺيون وڃن ٿيون، غلام ۽ غلام زاد فوجن جا آفيسر ۽ صوبن جا گورنر بڻايا ويا ۽ وڏن اوچن گهراڻن جا سردار سندن زيردستيءَ ۾ هوا.

موچي جتيون سبندي اٿيا ۽ امامت جي مسند تي وڃي ويٺا!

ڪوري ۽ ڪاڇڙي فتويٰ ڏيندڙ، انصاف ڪندڙ ۽ مسئلا ٻڌائيندڙ (مفتي قاضي ۽ فقيه) ٿيجي ويا ۽ اڄ سندن نالا اسلام جي بزرگن جي فهرست ۾ آهن، حديث ۾ارشاد ٿيل آهي ته ٻڌو ۽ تابعداري ڪريو، پوءِ ڪٽي توهان جو سردار هڪ شيدي پانهو ڇو نه بڻايو وڃي!

(۳) اهڙي سوسائٽيءَ ۾ ڪنهن شخص يا ڪنهن

ٽوليءَ (Group) جي ڊڪٽيٽريءَ جي واسطي ڪا به گنجائش ڪانهي، هن ڪري جو هتي هر شخص خليفو آهي، ڪنهن به شخص يا ٽوليءَ کي حق نه آهي جو عام مسلمانن جي خلافت کسي پاڻ چڙ واڳه حاڪم بڻجي وڃي.

هتي ته جيڪو شخص حاڪم بڻايو وڃي ٿو تنهن جي اصلي حيثيت اها آهي ته سمورا مسلمان يا اصطلاحي لفظن ۾ سمورا خليفا پنهنجي رضامنديءَ سان پنهنجي خلافت کي انتظامي مقصدن جي لاءِ هن جي هٿيءَ ۾ اچي گڏ (Concentrato) ڪن ٿا، هو هڪ طرف خدا تعاليٰ جي اڳيان جوابدار آهي ته ٻئي طرف انهن عام خليفن جي اڳيان جن پنهنجي خلافت هن کي سونپي آهي، هاڻي جيڪڏهن هو غير ذميدار چڙ واڳه حاڪم يعني ڊڪٽيٽر بڻجي ٿو ته خليفي جي بجاءِ غاصب جي حيثيت اختيار ٿو ڪري، ڇو ته "ڊڪٽيٽر شپ" در اصل "عام خلافت" جي سخت مخالف آهي.

انهيءَ ۾ شڪ نه آهي ته اسلامي اسٽيٽ هڪ ڪلي اسٽيٽ آهي ۽ حياتي جي سڀني شاخن تي هن جو دائرو پکڙيل آهي مگر انهيءَ ڪلوت ۽ هر ڳالهه کي گهيرڻ جو بنياد اهو آهي جو خدا تعاليٰ جو اهو قانون ئي هر ڳالهه کي گهيريندڙ آهي جنهن کي اسلامي حاڪم چالو ڪري ٿو ته خدا تعاليٰ حياتيءَ جي هر ڪنهن

شعبہ بابت جيڪي هدايتون ڏنيون آهن سي يقينا هر
ڳالهہ تي پوريءَ طرح جاري ڪيون وينديون مگر انهن
هدايتن کان سٿي اسلامي حاڪم پاڻ (R-gimentation)
پنهن جي پاليسي اختيار نتو ڪري سگهي ، هو ماڻهن
کي مجبور نہ تو ڪري سگهي تہ فلاڻو ڌندو ڪريو ۽
فلاڻو ڌندو نہ ڪريو ، فلاڻو فن سکو ۽ فلاڻو نہ سکو
پنهنجي ٻچن کي فلاڻي قسم جي تعليم ڏياريو ۽ فلاڻي
قسم جي نہ ڏياريو ، جهڙي اختيار روس ۽ جرمنيءَ
۽ اٽليءَ ۾ ڊڪٽيٽرن پنهنجي هٿ ۾ رکيا آهن يا جن
کي اتا ترڪ ترڪيءَ ۾ استعمال ڪيو. اسلام اهي اختيار
امير کي عطا نہ ڪيا آهن ، انهي کان سواءِ هڪڙو اهم
نڪتو اهو آهي تہ اسلام ۾ هر ڪو شخص پنهن جي سر
خدا تعاليٰ اڳيان جوابدار آهي ، اها پنهن جي سر جي
جوابداري (Personal respoumidlity) اهڙي آهي
جنهن ۾ ڪو بہ ٻيو شخص هن سان شريڪ نہ آهي. ان
ڪري هن کي قانون جي حدن اندر پوري آزادي
هجڻ گهرجي تہ پنهنجي لاءِ جيڪو رستو وٺيس اختيار
ڪري ۽ جيڏانهن هن جو لاڙو هجي پنهنجي قوتن کي
انهي طرف وڌڻ جي واسطي استعمال ڪري ، جيڪڏهن
امير سندس راه ۾ رڪاوٽ وجهندو تہ اهو پاڻ انهي
ظلم جي لاءِ الله تعاليٰ وٽ پڪڙيو ويندو. اهو ئي سبب
آهي جو نبي صلي الله عليہ وسلم يا سندن خلفاءَ

راشدين يعني پهرين پنجن خليفن جي حڪومت ۾ (Regimentation) جو نالو نشان به نه ٿو ملي.

(٤) اهڙيءَ سوسائٽيءَ (جماعت) ۾ هر ڪنهن عاقل ۽ بالغ مسلمان کي، خواه هو مرد هجي خواه عورت ووٽ ڏيڻ جو حق حاصل آهي ۽ هن ڪري جو هو خلافت جو بار کڻندڙ آهي، خدا تعاليٰ انهي خلافت لاءِ ڪنهن خاص لياقت يا خاص دولتمنديءَ جي درجه (مثلاً فلاڻو امتحان پاس ڪيل يا هيتري ڊيل پرڻ واري زمين پوکيندڙ يا پوکائيندڙ يا هيترو ٽيڪس ڀريندڙ جو شرط رکيو آهي، بلڪ فقط ايمان ۽ نيڪ ڪمن ۾ هرڪو مسلمان ٻئي مسلمان سان هڪ جهڙي حيثيت رکي ٿو.

انفراديت ۽ اجتماعيت جو توازن

هڪ طرف اسلام اها ڪمال درجه جي جمهوريت قائم ڪئي آهي، ٻئي طرف هن اهڙي انفراديت (Individualism) (يعني هر شخص جي خود مختياريءَ) کي به ختم ڪري ڇڏيو جا اجتماعيت (يعني جماعت بندي (Socialism) جو انڪار ڪندي هجي، هتي هڪ شخص ۽ جماعت جو لاڳاپو اهڙي طرح قائم ڪيو ويو آهي جو نڪي هڪ شخص جي شخصيت جماعت ۾ گم ٿي وڃي جهڙيءَ طرح ڪميونزم ۽ فاشزم جي

جماعتي نظام ۾ تي وجي ٿو، ۽ نڪي شخص پنهنجي حد کان اڳتي وڌي وڃي جو جماعت جي واسطي نقصان ڪار هجي، جئن مغربي جمهوريتن جو حال آهي؟

اسلام ۾ فرد جي حياتيءَ جو مقصد به اهو ئي آهي جو جماعت جي حياتيءَ جو مقصد آهي، يعني قانون الاهيءَ جو چالو ڪرڻ، خدا پاڪ جي راضپي کي حاصل ڪرڻ، انهي کان سواءِ اسلام ۾ شخص جي پوري طرح سنڀال ڪرڻ بعد هن تي جماعت جا خاص فرض به رکيا ويا آهن.

اهڙيءَ طرح انفراديت (هڪ هڪ شخص) ۽ اجتماعيت (جماعت بنديءَ) ۾ اهڙي موافق (هڪ جهڙائي) (Harm ney) پيدا ٿي ويئي آهي جو شخص کي پنهن جي قوتن جي وڌائڻ ويجهائڻ جو پورو موقعو به ملي ٿو ۽ وري هو پنهنجي انهن ترقيءَ پاتل قوتن سان جماعتي بهتريءَ ۽ بهبوديءَ ۾ به مددگار بڻجي وڃي ٿو.

اهو هڪڙو وڏو بحث آهي جنهن جي بيان ڪرڻ جو هتي موقعو نه هي، انهي جي طرف اشارو ڪرڻ مان منهن جو مقصد فقط انهن غلط فهمين کي دفع ڪرڻ هو، جيڪي اسلامي جمهوريت جي متي ذڪر ڪيل حقيقت مان پيدا ٿي سگهيون ٿي.

اسلامي اسٽيٽ جي شڪ

"عام خلافت" جي تصور جي اندر رولي حقيقت جيڪا مون بيان ڪئي آهي ان کي نظر ۾ رکڻ کان پوءِ اوهين پاڻ سمجهي سگهو ٿا ته اسلامي اسٽيٽ ۾ امام يا امير يا حڪومت جي صدر جي حيثيت انهي کان وڌيڪ ڪجهه نه آهي ته عام مسلمانن کي جيڪا خلافت حاصل آهي ان جا اختيار هو پاڻ منجهان هڪ بهترين شخص جي چونڊ ڪري امانت جي طور ان کي سپاربن ٿا، هن جي واسطي جيڪو "خليفو" جو اکثر استعمال ڪيو وڃي ٿو تنهن جو مطلب اهو نه آهي ته بس اهوئي اڪيلو خليفو آهي بلڪ انهي جو مطلب آهي آهي ته عام مسلمانن جي خلافت هن جي شخصيت ۾ اچي گڏ (Concentrate) ٿي آهي.

هاڻي آءٌ مختصر لفظن ۾ حڪومت جي انهي طرز جون ڪي خاص خاص ڳالهيون بيان ڪندس ته جو هڪ چٽو نقشو اوهان جي اڳيان اچي وڃي.

(١) امير جي چونڊ ان اڪرمڪم عند الله اتقاڪم جي اصول تي ٿيندي يعني عام مسلمان جنهن جي چال چلت تي پوريءَ طرح پرو سو رکندا هجن اهوئي انهيءَ عهدي جي واسطي چونڊيو ويندو. جڏهن هي چونڊجي ويندو تڏهن ان کي سياه سفيد سڀ اختيار هوندا، هن تي پرو سو ڪيو ويندو، جيستائين هو خدا

۽ رسول جي قانون جي پيروي ڪندو تيستائين ان جي مڪمل طرح فرمانبرداري ڪبي.

(٢) امير تنقيد (نقته چيني يا ٽيڪا ٽپڻي) کان مٿي نه هوندو، هر ڪنهن عام مسلمان کي نه رڳو عام يا حڪومتي ڪمن، بلڪ شخصي ۽ خانگي ڪمن تي به نقته چيني ڪرڻ جي اجازت هوندي ۽ ان کي عهدي تان هٽائڻ يا موقوف ڪرڻ جو به لائق هوندو، قانون جي نگاهه ۾ ان جي حيثيت عام شهرين جي برابر هوندي ڪورٽ ۾ هن تي مقدمو داخل ڪرائي سگهبو ۽ هو ڪورٽ ۾ پاڻ کان ڪنهن ٻئي نموني جي برتاءُ جو حقدار نه هوندو.

(٣) امير کي مشوري سان ڪم ڪرڻو پوندو، مجلس شوريٰ (صلاحڪارن جي ڪائونسل) اهڙي هوندي جنهن تي عام مسلمانن جو ڀروسو هجي، شروع ۾ انهي جي ڪا به منع نه آهي ته انهي مجلس کي مسلمانن جي ووٽن سان چونڊيو وڃي، اگرچ انهي جو مثال خلافت راشده ۾ ڪو نه ٿو ڏسجي.

(٤) عام طرح مجلس جا فيصلا گهڻائي جي راءِ سان ٿيندا، مگر اسلام تعداد جي گهڻائي کي حق جو معيار نٿو مڃي، قل لا يستوي الخبيث و الطيب ولوا عجبک کثرت الخبيث. اسلام وٽ اهو ٿي سگهي ٿو ته هڪڙي اڪيلي شخص جي راءِ سڄيءَ مجلس جي راءِ جي مقابلي ۾ حق تي هجي، ۽ جيڪڏهن ائين ٿئي ته

هوءَ ڪو به سبب ڪونهي جو حق ڪـــن انهـــي ڪري
چڱي ڏنو وڃي جو هن جـــي مخالفت ۽ هڪ نهايت
وڏو انبوه آهي.

انڪري امير کي حق آهي جو گهڻائي سان موافقت
ڪري يا ٿورائي سان ۽ امير کـــي اهو به حق آهي تـــه
مجي مجلس سان اختلاف ڪري پنهن جي راءِ تـــي فيصلو
ڪري ، مگر هر ڪنهن صورت ۾ عام مسلمان اهي ڳالهه
تـــي نظر رکندا ته امير پنهنجي انهن وسيع اختيارن کي
تقويٰ ۽ خدا جي خوف سان استعمال ٿو ڪري يا نفسانيت
سان ۽ صورت ۾ عام راءِ انهي امير کي اميريءَ جي گاديءَ
تان هيٺ به لاهي سگهي ٿو.

(٥) اميريءَ يا صلاحڪار مجلس جي ميمبريءَ يـــا
ڪنهن ذمہ داريءَ جي جهدي جـــي لاءِ ڪو به اهڙو
شخص نہ چونڊيو ويندو جـــو پاڻ انهي جو اميدوار هجي
يا ڪنهن طور تي انهي جي واسطي ڪوشش ڪري
اسلام ۾ اميدواريءَ (Candidture) ۽ چونڊ جـــي
پر وپگنڊا جي واسطي ڪا به گنجائش اصل ڪا نہ آهي
نبي ڪريم صلي الله عليہ و سلم جي صاف هدايت آهي
ته اميدوار کي ڪو به عهدو نہ ڏنو وڃي ، اسلامي ذهنيت
انهي ڳالهه جي خيال کان به نفرت ڪري ٿـــي جـــو
هڪڙي عهدي جي واسطي ٻہ ٽي چار اميد وار کڙا ٿين ،
هڪ ٻئي جـــي خلاف اشتهار بازي جلسہ بازي ۽ اخبار

پرو پئگنڊا ڪن ، ووٽرن کي طرح طرح سان بيوقوف بنائون ، ڪاڏي جون ديگيون چڙهايون وڃن ، ووٽرون ڏوڙن ۽ هنن منجهان اهو اميدوار بازي کٽي وڃي جوڪو ڪوڙ ۽ فريب ۽ پئسي هارڻ ۾ سڀني کان وڌيل هجي ، اهي شيطاني جمهوريت جا لعنتي طريقا آهن ، جيڪڏهن انهن جو ذرو به اسلامي حڪومت ۾ آندو ويو ته پوءِ صلاحڪار ڪونسل ۾ چونڊڻ ته ٺهيو پر اهڙن ماڻهن کي قاضي (جج) جي ڪورٽ ۾ پيش ڪري جيڪر سزا ڏياري وڃي.

(٦) اسلامي صلاحڪار ڪائونسل ۾ پارٽي بازي تي نه ٿي سگهي ، هر هڪ شخص آزاد هوندو ۽ حق موجب راءِ ڏيندو اسلام ۾ انهي جو موقعو نه آهي جو اوهين هر حالت ۾ پنهنجي پارٽي جو ساٿ ڏيندا خواه اها حق تي هجي خواه باطل تي ، بلڪ اسلامي روح جي زور دار گهر اها آهي ته اچ ڪنهن جي راءِ کي اوهين حق تي ڏسو ته انهي جو ساٿ ڏيو ۽ سياڻي ڪنهن به مسئلي ۾ جيڪڏهين انهي ساڳئي شخص جي راءِ اوهان جي نظر ۾ حق جي خلاف هجي ته انهي سان اختلاف ڪريو.

(٧) اسلام انصاف جي ڪاتي کي ڪامورن جي ڪاته کان بلڪل آزاد رکيو ويو آهي ، قاضيءَ (جج) جو ڪم آهي خدا جي قانون کي سندس بندن مٿان هلائڻ جو ،

عدالت جي ڪرسيءَ تي امير يا خليفي جي نائب جي حيثيت سان نه، بلڪ الله عز و جل جي نائب جي حيثيت سان ويٺو هو، انڪري ڪورٽ ۾ هن جي اڳيان خود خليفي جي به ڪا وڌيڪ عزت نه آهي، ڪنهن به شخص کي پنهنجي هستيءَ يا پنهنجي خاندان يا پنهنجي عهدي جي سبب کان اهو حق حاصل نه آهي جو هن کي قاضيءَ جي اڳيان حاضر ٿيڻ کان معافي ڏني وڃي.

هڪڙو گهٽ درجي جو مزور، هڪ غريب هاري هڪ مسڪين فقير به اهي جو حق ٿو رکي ته وڏي شخص، ابتري قدر، جو خود خليفي جي خلاف قاضيءَ جي ڪورٽ ۾ فرياد داخل ڪري سگهي ٿو! ۽ قاضيءَ کي پورا اختيار حاصل آهن ته جيڪڏهين مدعيءَ جو حق ثابت ٿي وڃي ته خداتعالیٰ جو قانون خليفي تي به ٺيڪ انهي طرح هلائي ڇڏي جيئن هڪ عام مسلمان تي هلائي ٿو

اهڙيءَ طرح خليفي کي به پنهنجي ذاتي حيثيت ۾ ڪنهن خلاف شڪايت هجي ته هو پنهن جا حاڪماڻا اختيار استعمال ڪري پاڻ انهي شڪايت کي دور ڪرڻ جو حق نه ٿو رکي بلڪ قانون موجب هو مجبور آهي ته هڪڙي عام شهري وانگر ڪورٽ جو دروازو کڙڪائي!

هن مختصر خطبي ۾ منهنجي لاءِ اهو موقع نه آهي جو

اسلامي اسٽيٽ جي تفصيلي صورت اوهان جي اڳيان پيش ڪري سگهان، تنهنجي روح ۽ انهي طرز جي ڪارروائي کي پوري طرح سمجهڻ جي لاءِ نبي صلي الله عليه و سلم ۽ خلفاءِ راشدين جي حڪومتي دور جا مثال پيش ڪرڻ ضروري آهن ۽ ايتري گنجائش هتي ڪانهي، تڏهين به مونکي اميد آهي ته جيڪي مون بيان ڪيو آهي سو اسلامي طرز جي حڪومت جو چٽو نمونو پيش ڪرڻ لاءِ ڪافي آهي، و آخر دعوانا ان الحمد لله رب العالمين —

اسلام ڪو محض جامد مذهب نه آهي بلڪ هڪ تحريڪ آهي

هن تحريڪ کي سمجهڻ لاءِ

ذهن کي اسلامي طرز تي بڻائڻ لاءِ هيٺ ڏنل ڪتابن جو مطالعو نهايت ضروري آهي

١. خطبات	از سيد ابوالاعليٰ مودودي	٢-٠٠-٠٠
٢. رسالهٔ دينيات	"	٢-٠٠-٠٠
٣. جماعت اسلامي جو مقصد تاريخ ۽ لائحہ عمل	"	١-٠٠-٠٠
٤. حقيقت اسلام	"	٠-١٥-٠٠
٥. " صوم و صلواة	"	٠-١٢-٠
٦. " حج	"	٠-١٢-٠
٧. " جهاد	"	٠-١٢-٠
٨. " زڪواة	"	٠-١٢-٠
٩. ويچارڻ جهڙيون ڳالهيون	"	٠-٢-٠
١٠. ايمان جي ڪسوٽي	"	٠-٣-٠
١١. ڪلمون پاڪ ۽ ڪلمون پليت	"	٠-٣-٠
١٢. ڪلمي پاڪ ۽ ايمان آڻڻ جو مقصد	"	٠-٢-٠
١٣. مسلمانن لاءِ علم جي ضرورت	"	٠-٢-٠

١٤. دين ۽ شريعت	از سيد ابوالاعليٰ مودودي	٠-٢-٠
١٥. ڪلمهٔ طيبه جي معنيٰ	"	٠-٢-٠
١٦. مسلم ۽ ڪافر جو اصلي فرق	"	٠-٢-٠
١٧. خدا جي تابعداري	"	٠-٢-٠
١٨. مسلمان ڪنهن کي ٿا چون	"	٠-٢-٠
١٩. نماز	از ابوسليم محمد عبدالحئي	٠-٨-٠
٢٠. قرآني دعائون		٠-٢-٠
٢١. قرآني دعائيں (اردو)		٠-٢-٠
٢٢. حق جي گواهي	از سيد ابوالاعليٰ مودودي	٠-٦-٠
٢٣. سلامتيءَ جو رستو	"	٠-٦-٠
٢٤. اسلام جو سياسي نظريو	"	٠-٩-٠

ملڻ جو پتو:

سنڌي دارالاشاعت جماعت اسلامي

والس روڊ سکر

سنڌي زبان ۾

تحريڪ اسلامي جو داعي

هفت روزه دعوت سکر

حيدرآباد ۽ خيرپور ڊويزن ۾ پنهنجي باقاعدگي اشاعت ۽ بلند معيار ڪري سڀني کان زياده مقبول آهي.

هن ۾

● مذهبي ● سياسي ● سماجي

مضامين کان سواءِ سنڌ ڏيهن جون ضروري ۽ ٩ خبرون به پيش ڪيون وينديون آ[illegible]

هفت روزه دعوت سکر

ذهن کي اسلامي طرز تي بڻائڻ لاءِ نهايت اثرائتي ۽ [illegible] آهي

دعوت جو مطالعو هر سنڌي چاهڻ واري لاءِ نهايت مفيد [illegible] آ

سالانه چندو — ٦ روپيه ★ ششماهي - ٣ روپيه ★ في ڪاپي - ٢ آنه

هفت روزه دعوت

والس روڊ سکر

پڙهندڙ نسُل . پ ن

The Reading Generation

1960 جي ڏهاڪي ۾ عبدالله حسين ” اُداس نسلين“ نالي ڪتاب لکيو. 70 واري ڏهاڪي ۾ وري ماڻڪ ”لُڙهندڙ نسُل“ نالي ڪتاب لکي پنهنجي دورَ جي عڪاسي ڪرڻ جي ڪوشش ڪئي. امداد حُسينيءَ وري 70 واري ڏهاڪي ۾ ئي لکيو:

انڌي ماءُ ڄڻيندي آهي اونڌا سونڌا ٻارَ
ايندڙ نسل سَمورو هوندو گونگا ٻوڙا ٻارَ

هر دور جي نوجوانن کي اُداس، لُڙهندڙ، ڪَڙهندڙ، ڪُڙهندڙ، ٻَرندڙ، ڀُرندڙ، ڪِرندڙ، اوسيئڙو ڪندڙ، ياڙي، ڪاٺُو، ياڄوڪَڙُ، ڪاوڙيل ۽ وِڙهندڙ نسلن سان منسوب ڪري سگهجي ٿو، پَر اسان اِنهن سڀني وِچان ”پڙهندڙ“ نسل جا ڳولائو آهيون. ڪتابن کي ڪاڳر تان کڻي ڪمپيوٽر جي دنيا ۾ آڻڻ، ٻين لفظن ۾ برقي ڪتاب يعنى e-books ناهي ورهائڻ جي وسيلي پڙهندڙ نسل کي وَڌڻ، ويجهَڻ ۽ هِڪَ ٻِئي کي ڳولي سَهڪاري تحريڪ جي رستي تي آڻِڻَ جي آسَ رکون ٿا.

پڙهندڙ نَسل (پَنَ) ڪا بہ تنظيمَ ناهي. اُنَ جو ڪو بہ صدر، عُهديدار يا پايو وِجهندڙ نہ آهي. جيڪڏهن ڪو بہ شخص اهڙي دعوىٰ ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو ڪُوڙو آهي. نہ ئي وري پَنَ جي نالي ڪي پئسا گڏ ڪيا ويندا. جيڪڏهن ڪو اهڙي ڪوشش ڪري ٿو تہ پَڪَ ڄاڻو تہ اُهو بہِ ڪُوڙو آهي.

جَهڙيءَ طَرَح وڻن جا پَنَ ساوا، ڳاڙها، نيرا، پيلا يا ناسي هوندا آهن اَهڙيءَ طرح پَڙهندڙ نَسُل وارا پَنَ بہ مختَلِف آهن ۽ هوندا. اُهي ساڳئي ئي وقت اُداس ۽ پڙهندڙ، بَرندڙ ۽ پڙهندڙ، سُست ۽ پڙهندڙ يا وِڙهندڙ ۽ پڙهندڙ بہ ٿي سگهن ٿا. بين لفظن ۾پَنَ ڪا خُصوصيِ ۽ تالي لڳل ڪِلَب Exclusive Club نہ آهي.

ڪوشش اها هوندي تہ پَنَ جا سڀ ڪَم ڪار سَهڪاري ۽ رَضاڪار بنيادن تي ٿين، پر ممڪن آهي تہ ڪي ڪم اُجرتي بنيادن تي بہ ٿِين. اهڙي حالت ۾ پَنَ پاڻ هِڪَٻِئي جي مدد ڪَرڻ جي اُصولَ هيٺ ڏي وَٺُ ڪندا ۽ غيرتجارتي non-commercial رهندا. پَنَ پاران ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز digitize ڪرڻ جي عَملَ مان ڪو بہ مالي فائدو يا نفعو حاصل ڪرڻ جي ڪوشش نہ ڪئي ويندي.

ڪتابن ڪي ڊِجيٽائِيز ڪرڻ ڪان پو ٻيو اهم مرحلو وِرهائڻ distribution جو ٿيندو. اِهو ڪم ڪرڻ وارن مان جيڪڏهن ڪو پيسا ڪمائي سگهي ٿو تہ ڀلي ڪمائي، رُڳو پَنَن سان اُن جو ڪو بہ لاڳاپو نہ هوندو.

پَنَن کي کُليل اکرن ۾ صلاح ڏجي ٿي تہ هو وَسَ پٽاندڙ وڏِ کان وَڏِ ڪتاب خريد ڪَري ڪتابن جي ليکَڪَن، ڇپائيندڙن ۽ ڇاپيندڙن کي هِمٿائِن. پر ساڳِئي وقت عِلم حاصل ڪرڻ ۽ ڄاڻ کي ڦهلائڻ جي ڪوشش دوران ڪَنهن بہ رُڪاوٽَ کي نہ مڃن.

شيخ اَيازَ علمَ، ڄاڻَ، سمجهہَ ۽ ڏاهپَ کي گيتَ، بيتَ، سِٽَ، پُڪارَ سان تَشبيهہ ڏيندي انهن سيني کي بَمن، گولين ۽ بارودَ جي مدِ مقابل بيهاريو آهي. اياز چوي ٿو تہ:

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن، جي ويريءَ تي وار ڪَرن ٿا.

... ...

جئن جئن جاڙ وڌي ٿي جَڳَ ۾، هو بوليءَ جي آڙ ڇُپن ٿا؛

ريتيءَ تي راتاها ڪن ٿا، موتي مَنجهہِ پهاڙ ڇُپن ٿا؛

... ...

ڪالهہَ هُيا جي سُرخ گُلن جيئن، اڄڪلهہ نيلا پيلا آهن؛

گيتَ بہِ ڄڻ گوريلا آهن........

... ...

هي بيتُ اَٿي، هي بَم- گولو،

جيکي بہ ڪٽين، جيکي بہ ڪٽين!

مون لاءِ ٻنهي ۾ فَرَقُ نہ آ، هي بيتُ بہ بَمَ جو ساٿي آ،

جنهن رِڻَ ۾ رات ڪَيا راڙا، تنهن هَڏَ ۽ چَمَ جو ساٿي آ ـ

اِن حسابَ سان اڻچاٽائي کي پاڻَ تي اِهو سوچي مَڙهڻ تہ ”هاڻي ويڙهہ ۽ عمل جو دور آهي، اُن ڪري پڙهڻ تي وقت نہ وڃايو“ ناداني‌ءَ جي نشاني آهي.

پَنَن جو پڙهڻ عام ڪِتابي ڪيڙن وانگر رُڳو نِصابي ڪتابن تائين محدود نہ هوندو. رڳو نصابي ڪتابن ۾ پاڻ کي قيد ڪري ڇڏڻ سان سماج ۾ سماجي حالتن تان نظر ڪڄي ويندي ۽ نتيجي طور سماجي ۽ حڪومتي پاليسيون policies اڻچاڻن ۽ نادانن جي هٿن ۾ رهنديون. پَنَ نِصابي ڪتابن سان گڏوگڏ ادبي، تاريخي، سياسي، سماجي، اقتصادي، سائنسي ۽ ٻين ڪتابن کي پڙهي سماجي حالتن کي بهتر بنائڻ جي ڪوشش ڪندا.

پڙهندڙ نَسُل جا پَنَ سيني کي **چو، چالاءِ ۽ ڪيئن** جهڙن سوالن کي هر بَيانَ تي لاڳو ڪرڻ جي ڪوٺَ ڏين ٿا ۽ انهن تي ويچار ڪرڻ سان گڏ جوابَ ڳولڻ کي نہ رڳو پنهنجو حق، پر فرض ۽ اٽتر گهرج necessity unavoidable سمجهندي ڪتابن کي پاڻ پڙهڻ ۽ وڌ کان وڌ ماڻهن تائين پهچائڻ جي ڪوشش جديد ترين طريقن وسيلي ڪرڻ جو ويچار رکن ٿا.

توهان بہ پڙهڻ، پڙهائڻ ۽ ڦهلائڻ جي اِن سهڪاري تحريڪ ۾ شامل ٿي سگهو ٿا. بَس پنهنجي اوسي پاسي ۾ ڏِسو، هر قسم جا ڳاڙها توڙي نيرا، ساوا توڙي پيلا پن ضرور نظر اچي ويندا.

وڻ وڻ کي مون ڀاڪِي پائي چيو تہ ”منهنجا ڀاءُ
پهتو منهنجي من ۾ تنهنجي پَنَ پَنَ جو پڙلاءُ“.
- اياز (ڪلهي پاتم ڪينرو)